

T.C

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**HUKUK FELSEFESİ AÇISINDAN STOA
OKULUNDA ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESAT M. BAHADIR

İstanbul

Haziran, 2021

T.C
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

HUKUK FELSEFESİ AÇISINDAN STOA
OKULUNDA ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESAT M. BAHADIR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KILLIOĞLU

İstanbul

Haziran, 2021

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi İsmail KILLIOĞLU

.....

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YAYLALI

.....

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abuzer DİŞKAYA

.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Stoa Düşüncesindeki Özgürlük Anlayışının Hukuk Felsefesi Açısından İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Esat Muhlis Bahadır

ÖN SÖZ

Özgürlük kavramı felsefenin ilk anlarından günümüze kadar olan zaman içerisinde sürekli olarak insanlık için önemli bir kavram olagelmıştır. Antik Yunan felsefesinden, Magna Carta'ya, Toplum sözleşmesi düşüncesinden, insan hakları düşüncesine kadar birçok sözleşme, hareket ve düşünce, özgürlük değerinin kısıtlanmaması için ortaya çıkmıştır. Özünde serbest hareket etme ve hiçbir dış unsurun insanın iç mekanizmalarının yönetimine izin vermeme düşüncesi farklı tezahürlerle ortaya çıkmış ve neredeyse her bir formu korunmaya değer görülmüştür. Hareket özgürlüğü, irade özgürlüğü, seçme özgürlüğü ve ifade özgürlüğü korunan özgürlük formlarının akla gelen ilk örneklerindendir. Hatta belli haklar, belli temel özgürlüklerin özünün korunması şeklinde düzenlenmiştir. Özgürlüklerin korunması ihtiyacının evrensel olan niteliği, en çok da kendisini insan hakları düşüncesinde gösterir. Evrensel nitelikte insanların temel özgürlüklerinin korunmasını amaçlayan insan hakları düşüncesi bütün dünya tarafından kabul görmüş ve benimsenmiştir.

Belirli noktalarda özgürlük düşüncesi düzen ve güvenlik düşüncelerinden daha değerli kabul edilir. Buna John Locke'nin direnme düşüncesi örnek gösterilebilir. Bu düşünceye göre güveni ve düzenliliği sağlasa bile devlete karşı, eğer özgürlükleri kısıtlıyorsa, direnilebilir. Buradan özgürlük değerinin diğer değerlerden daha önemli olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma özgürlük kavramının sadece insan hareketinden itibaren başlamadığı, insanın özgürlüğünün en öz niteliği olan düşünce özgürlüğü kavramını ortaya koyan, bu önemli kavramın evrensel bir toplumun atomik parçalarından olduğunu düşünen ve özgür insanların birlikteliğinden evrensel bir toplumu üreten Stoacıların özgürlük anlayışını ve bu insandan evrene genişleyen özgürlük anlayışının hukuk ile olan ilişkisini ortaya koymayı amaçladı.

Gerçek anlamda özgürlüğün tarih boyunca insanlara sağlanmaya ve bu özgürlüğün korunmaya çalışılması kadar, niteliğinin ne olduğu ve sınırlarının nerelere uzandığı sorusun cevabı da aranmıştır. Bu noktada Stoa felsefesinin ortaya koyduğu özgürlük anlayışı ve bu anlayışın niteliği; “Özgürlük nedir?”, “bir insan nasıl özgür olur?” gibi soruları cevaplar niteliktedir.

Bu süreçte, bana hocalık eden Dr. Öğr. Gör. İsmail KILLIOĞLU hocam başta olmak üzere, her aşamada yanımda olan çok sevgili eşim Büşra BAHADIR'a, maddi manevi

destekleriyle bana yardımcı olan annem ve babam İsmet ve Semiha BAHADIR'a ve her iki ailemin tüm üyelerine en içten teşekkürlerimi borç bilirim.

Esat M. BAHADIR

İstanbul- 2021

ÖZET

STOA DÜŞÜNCESİNDEKİ ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞININ HUKUK FELSEFESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Esat M. BAHADIR

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku

Tez Danışmanı: Dr. İsmail KILLIOĞLU

Haziran- 2021, 65 Sayfa

Çalışmanın amacı, Stoa felsefesinin birey bakımından ele aldığı özgürlük anlayışı ile küresel nitelikteki devlet ve hukuk anlayışının sınırlarını tespit etmek ve birbirinden bağımsız gözüken bu iki anlayışın arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu araştırma literatür taraması biçiminde yapılmıştır. Literatürde Stoa felsefesinin doğduğu Hellenistik uygarlıktan Roma İmparatorluğuna kadar yapılmış çalışmalar incelenmiş ve çalışma konusunu oluşturan ilişkiye dair düşünceler derlenmiştir. Derlenen düşüncelerden Stoa felsefesinin irade özgürlüğü kavramına determinist bir açıdan yaklaşmasının hukuk düşüncelerine olan nihai etkisi çıkarılmış ve sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İradenin Özgürlüğü, Stoacılar, Hukuk Felsefesi, Özgürlük, Determinizm

ABSTRACT

PHILOSOPHY OF LAW’S APPROACH ON STOIC CONCEPTION OF FREEDOM

Esat M. BAHADIR

Master’s Degree (M.A.), Common Law

Supervisor: Dr. İsmail KILLIOĞLU

June- 2021, 65 Pages

The purpose of this study is to clarify and show the thin correlation between Stoic freedom which is reviewed under a very personal approach and Stoic conception of universal law and state. This study followed the method of examining the literature of Stoic philosophy from Hellenistic Stoa to Roman Stoa. With that examination, this study gathered all kinds of intellectual material about the conceptions about freedom, law and state for Stoics. Under these conceptions, this study examined the deterministic approach to freedom of will by Stoic philosophers, from the perspective of Stoic philosophy of law.

Key Words: Freedom of Will, Stoics, Philosophy of Law, Freedom, Determinism

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
STOACILIK.....	2
1. STOACILIĞIN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEM.....	2
1.1 Polis Kavramı ve Polisler	2
1.2 Polislere Tarihsel Örnekler	7
1.3 Kinikler ve Stoa İlişkisi	14
2. STOACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE BÖLÜMLERİ.....	16
2.1 Eski Stoa	17
2.2 Orta Stoa	20
2.3 Roma Stoası	21
2.4 Genel Olarak Stoa Felsefesinin Görüşleri	25
İKİNCİ BÖLÜM	30
STOA FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK	30
1. Determinizm	30
2. Özgürlük	33
2.1 Bize Bağlı Olan Şeyler	33
2.2 Özgürlük Kavramı ve Bilge Kişi	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
HUKUK FELSEFESİ VE STOACI ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ	46
1. Hukuk Felsefesi	46
2. Stoacı Düşüncenin Hukuk Felsefesi	47

2.1	Doğal Hukukun Evrensel Tezahürü: Kozmopolis	49
3.	Stoacıların Hukuk Felsefelerinde Özgürlük Anlayışlarının Yeri	51
3.1	Stoacıların Bireysel Özgürlük Anlayışlarının Hukuk Felsefelerindeki Yeri 52	
3.2	Stoacılara Göre Halkın Özgürlüğü.....	53
3.3	Stoacıların Bireysel Özgürlük Düşüncelerinin Devlet Düşüncelerine Yansıması	53
SONUÇ		55
KAYNAKÇA		56
ÖZGEÇMİŞ.....		60

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çalışmanın amacı literatürde tam anlamıyla işaret edilmemiş bir noktanın adeta bir yaranın dikilmesi gibi etrafındaki somut alanların belirli bağlantılarla birbirine yakınlaştırılması suretiyle kapatılmasıdır. Konu, Stoa okulunun hukuk felsefesi açısından “özgürlük” kavramına nasıl yaklaştığıdır. Bu konu, literatür çerçevesinde daha önce Stoa okulunun “özgürlük” kavramına yaklaşımı şeklinde incelenmiş olsa da Stoa düşüncesinin kendisine münhasır “özgürlük” kavramına yaklaşımının, Stoacıların hukuk felsefelerindeki yansımasının çalışılmasındaki eksikliği gidermek amacıyla ele alınmıştır.

Çalışmada metodoloji olarak Stoa okulu düşünürlerinin eserlerinin ve bu alanlar hakkındaki diğer eserlerin etraflıca incelenmesi ve bu konuda yapılan literatür taraması esas alınmıştır. Bu alanda Antik Yunan Stoacılarının eserlerinin birçoğuna ulaşılmasının mümkün olmaması nedeniyle bu eserlerden bahseden ikincil eserlerden yararlanılsa da daha sonraki Stoa okulu eserlerinin orijinallerinin çevirileri temin edilip incelenmiştir.

Tez, üç ana bölüme ayrılmaktadır: İlk bölümde Stoa okulunun ne olduğu ve tarih çerçevesinde nasıl kurulup geliştiği, ikinci bölümde Stoa düşüncesinin “özgürlük” kavramına yaklaşımı ve “özgürlük” kavramları için oldukça mühim olan determinist düşünce modelleri, üçüncü ve son bölümde de ilk olarak hukuk felsefesi kavramı ve Stoacıların hukuk felsefesine yer verildikten sonra tezin ana konusu olan Stoa okulunun hukuk felsefesindeki “özgürlük” kavramının yeri anlatılmıştır.

STOACILIK

Antik Yunanda doğan ve gelişen bir felsefi akım olan Stoacılık konusunu incelemek istediğimizde, öncelikli olarak bu felsefi akımın ortaya çıktığı şartları, durumları ve coğrafyayı incelememiz gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak Stoacılığın ortaya çıktığı tarihlerde Antik Yunan'ın coğrafi, siyasi ve felsefi yapısını inceleyeceğiz.

1. STOACILIĞIN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEM

1.1 Polis Kavramı ve Polisler

Yunan yarımadasına hükmeden Mykeneliler daha sonra kuzeyden gelen Dor'lara yenildiğinde Yunan göçmenler Ege denizini geçip Küçük Asya'ya yerleştiler. Buralarda herhangi bir gelenekleri ve birikimleri olmayan göçmenler kendi kültür ve birikimlerini yazdıkları yasalar vasıtasıyla ürettirler. Kolay savunulabilir yarımadalarda yaşayan Yunan göçmenler bu bölgelere kent devletlerini kurdular¹. Dini, siyasi ve kültürel bir yapı olan polisler birden çok şehri himayesinde barındırdığı gibi her birinin koruyucu tanrıları vardır. Polislerin bu yapısı günümüz devletlerinden oldukça farklı bir noktadadır.²

1.1.1 Polislerdeki Sosyal Sınıflar

Sitelerde köleler, metekler ve yurttaşlar olmak üzere üç sınıftan oluşan bir sosyal yapı görürüz.³ Köleler hiçbir hakkı olmayan bireyler olup bir makine işlevi gören sınıftır.⁴ Köleliğin temel kaynağı polisler arası savaşlar olsa da ilerleyen zamanlarda borç köleliği de yaygınlaşmaya başlayacaktır. Borç köleliği yoksulların kendilerini veya aile fertlerini borçlarına teminat olarak göstermesiyle ortaya çıkan bir

¹ William H. McNeill, *Dünya Tarihi* (İmge Kitabevi, 2019). s.135

² Nils Gilje and Gunnar Skirbekk, *Felsefe Tarihi*, Çev. Emrullah Akbaş and Şule Mutlu (İstanbul: Üniversite Kitabevi). s.19

³ George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1969). s.2

⁴ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku* (Der Yayınları, 2014). s.8

kurumdur.⁵ Metekler kölelerden farklı olarak özgür olsalar dahi yurttaş statüsü kazanmamış ve dolayısıyla yurttaşların haklarından yararlanamayan, polise sonradan yerleşmiş yabancılardan⁶ veya özgürlüğüne kavuşmuş kölelerden oluşan sınıftır. Bu sınıftaki insanlar bir dönem çeşitli yollarla yurttaşlığa geçmişler ise de bu yollar daha sonraları nüfusun artışı nedeniyle kapatılmıştır. Yurttaşlar ise özgür ve bağımsız olup polisin yönetiminde söz sahibi olan bireylerden oluşan sınıftır.

1.1.2 Polislerdeki Siyasal Kurumlar ve Kavramlar

Sitelerin siyasi yapılarına bakıldığında monarşi, aristokrasi veya demokrasiyle yönetildikleri görülmektedir. Her sitenin kendine ait yönetimi ve meclisleri mevcuttu.⁷ Başlangıçta çeşitli yerleşim birimleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi niteliği öne çıkmakta ise de ilerleyen dönemde ekonomik, siyasi ve dini bir bütünlüğün sonucu olan yapılar oldukları görülür.⁸ Daha sonraları ise gelişmiş site devletleri, yurttaşlarının bağlılığını sağlamayı temel meseleleri haline getirmişlerdir. Bu alanda demokratik yapıları mühim bir rol oynamaktadır.

Demokrasi kelimesi Yunancadaki “halk” anlamına gelen “demos” ve “iktidar” veya “yönetme” anlamına gelen “kritos” kelimelerinden türetilmiş ve “halkın yönetimi” anlamına gelmektedir. Sadece yurttaşların haklara sahip olduğu polislerde halkın yönetimi, doğal olarak köle ve metek sınıfından olmayan yurttaşların yönetimi idi. Bu yönetimde yurttaşlar için yasalarda, yönetimde ve göreve katılmada eşitlik vardır. Yurttaşlar yönetime, kararların alındığı Agora meydanlarına katılmak veya kura ve sıra ile belirlenen yönetim kadrolarında bulunmak suretiyle katılmaktadırlar.

Polislerdeki “özgürlük” anlayışına geldiğimizde ise öncelikli olarak “köle olmamak” temel bir özgürlük göstergesiydi. Polisler çoğu modern siyasi ideallerin ilk düşünüldüğü yerler olarak karşımıza çıkmışlardır⁹. Kişisel özgürlük, Solon’un işkenceyi yasaklamasıyla yerleşmişken, siyasi özgürlük ise “yasaya eşitlik içerisinde

⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları ve diğerleri, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Editör Mehmet Ali Ağaoğulları (İletişim yayınları, 2017). s.25

⁶ Sabine. s.3

⁷ Gaetano Mosca, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, Çev. Samet Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1968). s.29

⁸ Gilje ve Skirbekk. s.20

⁹ Sabine. s.1

uyuma” şeklinde tanımlanabilirdi. Yani özetle hukukun ortaya koyduğu sınırlar içerisinde yaşamak ve kişisel baskılardan uzak kalmak polislerdeki “özgürlük” tanımlamasını karşılayan anlayıştır.

Sitedeki yasa anlayışı yasaların üstünlüğü ve bağlayıcılığı çerçevesinde gelişmiştir. Bu çerçeve, siyasal alanda alınan kararların yasalara aykırılığının anlaşılması durumunda kararların geçersizliğini sağlayacak kadar katı bir çerçeve idi.¹⁰

1.1.3 Polislerin Temel Yapıları

Polisler genelde pazar merkezli olarak gelişim göstermişlerdir. Bunun nedeni olarak ise ilk polislerin Dor’ların yağmalarından kaçan insanlar tarafından kurulduğu söylenebilir. Pazar merkezli polislerin gelişmişlik durumlarına göre merkezlerinde pazar dışında agora veya gymnasionlara rastlanabilirdi. Tabii bu durum Sparta gibi birkaç köy topluluğundan oluşan istisnalara da sahiptir.

Polislerin en dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi ise sınırları bakımından küçük olmasıdır. Bu duruma örnek olarak en geniş sınırlarıyla Sparta (8300 km²) ve Atina (2800 km²) gösterilebilir.

Bunun dışında polislerin yapısında dikkat çekici başka bir unsur ise Prytaneion’dur. Prytaneion, siyasal konak görevi gören ve kutsal ateşe ev sahipliği yapan konaktır. Bu kutsal ateş, polisin ilk kuruluşunda başka polisten gelen insanların oradaki kutsal ateşten alıp getirerek çevresinde polisi kurdukları ateşti. İlk dönemlerinde “yüksek kent” veya “tepedeki kent” kavramlarını karşılayan polis, bu kutsal ateş çevresinde düzenlenen kenti ifade etmekteydi.¹¹

1.1.4 Polisteki Dini Yapılanma

Polislerden bahsederken polislerin yapısında önemli bir konu olan kültlerden bahsedilmesi kuşkusuz bir gereklilik arz eder. Kültlerin topluma nispeten dışarıdan ve üstün yapılanmasının merkezileşmesi ile polislerin de şekillenmesi dikkati gerektiren bir ihtimaldir. Bunun nedeni olarak Homerik Çağ’da gelişen Olympos Tanrıları dininin ortaya çıkıp şekillenmesi gösterilebilir. Bu dinde her evin ocağı kutsaldı ve bu

¹⁰ Akad, Vural Dinçkol, ve Bulut. s.12

¹¹ Ağaoğulları ve diğerleri. s.27

ocakların dışında ve üstünde bir ocak düşüncesi, kabilesel yaşamlarının bir araya gelme unsurunu açıklayacak bir Prytaneion ortaya çıkarmaktaydı.

Tanrıların insanlaştırılmasının da polis ve o dönemki Yunan dünyasını yansıtır bir karşılığı olduğundan bahsetmek gerekir. Polisin dini yapısı, göçlerle gelen kabile şeflerinin dini uygulamalarını devam ettirmelerinin yanında aristokrat sınıfının bu dini uygulamalara yaptığı eklentilerden oluşur. Öyle ki bazı durumlarda dikkate alınmayan birtakım tutarsızlıklar polisin dini yapısı içinde gelişmiştir. Esas olarak Olympos'taki tanrılara ilişkin anlatılan hikayelerle yerli kabilelerin inandığı bereket tanrılarına ilişkin inançların birleşmesi polisteki dini yapıyı oluşturmaktaydı.¹²

Olympos'taki tanrılar da bir kabile şeklinde ortaya çıkar. Her tanrı bir Yunan polisinin tanrısıdır ve dolayısıyla tanrıların kabilesi Olympos, bir şekilde polislerin kabilesi olan antik Yunan'ı simgelemektedir. Bu açıdan Yunan Mitolojisi'nin polislerin hikayesiyle bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür.¹³

Polisin kökeni nasıl açıklanırsa açıklansın, her zaman açıklanmaya muhtaç kalan ve her açıklama girişimini, açıklamaya çalışanla sınırlı ya da koşullu bir girişime dönüştüren temel sorun alanı polisin özgül bir deneyim oluşudur. Polis özgüllüğünü nereden alır? Bu soru en genel çerçevesi itibarıyla 'polisin yokluğundan alır' yanıtı verilerek karşılanabilir.¹⁴

1.1.5 Polisteki Askeri Yapılanma

Polis herhangi açıdan askeri bir yapıya sahip olmadığı gibi kendisinden bağımsız bir dini de yoktur. Polis yurttaşların yönettiği bir bütün olduğu kadar dinin de bir parçası olarak tezahür eder. Askeri olarak savaş dönemindeki örgütlenmesinden farklı bir şey değildir. Polisin bu şekildeki soyutluğu ve saf bir ortak irade mahsulü olması aslında biraz da “devletsiz” olma halini yansıtmaktadır. Mesela yönetimde etkisi olan aristokratlar ile genel halk olan *demos*'un mücadelesinde polis bir taraf olmamıştır. Polis kendisini oluşturan bileşenlerin dışında bir mevcudiyete sahip değildi. İşte bu durum polisin özgüllüğünü ortaya koyan önemli bir durumdur.¹⁵

1.1.6 Polisteki Kültürel Yapılanma

¹² McNeill. S.143

¹³ Ağaoğulları ve diğerleri s.27

¹⁴ Ağaoğulları ve diğerleri. s.28

¹⁵ Ağaoğulları ve diğerleri. s.29

Sanat yapısının gelişmesi de poliste kamu yapılarının ve dini yapıların inşa edilmesiyle baş göstermişti. Bu alanlarda bu yapılara ihtiyaç duyulması, doğal olarak sanatçıların ilgisini çekmiş ve aynı zamanda sanatlarını sergileyecekleri bir imkân ortaya koymuştu. Mitolojilerdeki ve hikayelerdeki kahramanlara vücut verme çabası olduğu kadar sanatçılar mükemmel güzelliğe ilişkin arayışlarını da bu şekilde ortaya koymuşlardı.¹⁶

Polisteki insanlar ticaretin gelişmesi ve Ortadoğu'daki bilgeliklerin karşılına çıkmasıyla birlikte belirli düşüncelerini sorgulama ihtiyacı hissetmişlerdi. İnsanların daha önceleri birçok tutarsız olaya dayanan inançları gün geçtikçe sorgulanmış ve kendi arayışlarını güçlendirmişti. Her ne kadar ortaya çıkan birçok felsefi akım, Yunanlıların ortak bir inanç geliştirmesine yaramayıp aksine inançların dallanıp budaklanmasına sebep olsa da her şeyin bir düzen içerisinde gerçekleştiğine ilişkin düşünce Yunan zihinlerinin günümüze bıraktığı önemli düşüncelerden biri olmuştur.¹⁷ Felsefi düşünme, Yunan zihinlerinin her şeyin açıklanması konusunda, her şeyi açıklayacak bir düzene ilişkin karmaşık ve meşakkatli metotlarla düşünmeyi tercih etmesinde ve dini algılarından ayrı olarak felsefenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu alanda Yunanların kendi soyut sınırlamalarıyla yaşadıkları polislerin yapısından yola çıkarak evrenin de aynı bir polis gibi kendi yasalarıyla yönetilmesi konusundaki düşünceleri oldukça mühimdir.¹⁸

Tabii ki bu derecede kamusal ve birlikte yaşamı öne çıkartan Yunan polis anlayışı kendi sorunlarını da yanında getiriyordu. Bireylere ve bireysel olmaya ilişkin hiçbir fayda ortaya koymaması daha sonraları bireyselliğe yakın anlayışları güçlendireceği gibi topluluk içerisinde bölünmenin de önünü açmış olacaktı. Öyle ki gittikçe netleşen bu bölünmeler daha sonraları Yunan iç savaşına sebebiyet vererek polislerin oluşturduğu bu medeniyete ciddi zararlar verdi.¹⁹

Bu konuda Antik Yunan tarihinde birçok farklı noktada ön plana çıkmış iki en önemli site devleti olan Sparta ve Atina örneklerinden biraz bahsedilmesi, Stoacılığın ortaya çıktığı coğrafyayı anlamamız açısından faydalı olacaktır.

¹⁶ McNeill. s.144

¹⁷ McNeill. s.145

¹⁸ McNeill. s.145

¹⁹ McNeill. s.147

1.2 Polislere Tarihsel Örnekler

1.2.1 Sparta

1.2.1.1 Coğrafya

Sparta, polisin kabilesel yapısındaki eşitlikçi unsurları eşitsizliğe çevirmesi açısından önemli bir örnektir.

Sparta topluluğu, Güney Paleponessos bölgesindeki dört ila beş köy topluluğudur. Lakedaimon ovasında bulunan bu köylerin bir arada olması Sparta polisini ifade eder. Lakedaimonlular denildiğinde Spartalılar kastedilir.

1.2.1.2 Siyasi Yapılanma

Tam olarak yapısına uygun bir şekilde yalın ve sade bir yönetim şekline sahip Spartanın siyasal örgütlenmesinin temelinde Delphoi kahininin yasa koyucu olan Lykurgos'a söylediğine inanılan hikmetli sözler yer almaktadır. Sparta'da iki temel kabileyi temsil eden iki kral kalmıştı. Barış zamanlarında dini işlevleri, uyuşmazlıkları, yaşlılar meclisi toplantılarını içeren belirli işleri yapsalar dahi konu savaş dönemine geldiğinde ordu komutanı oldukları gibi polisin dışında sınırsız yetkilere sahipti.²⁰

Yaşlılar meclisi olan *Gerousia*, Messenia'nın işgalinden sonra aristokratik bir kurul olarak ortaya çıkmıştı. 60 yaşını bitirmiş otuz yaşlıdan ve iki kraldan oluşan bu kurul, yasa tasarılarını düzenli olarak yaptıkları toplantılarda hazırlarlardı. Bu yasa tasarıları da Halk meclisi olan *Apella*'da onaylanır veya reddedilirdi. Bu kararlar ise tartışılmadan 30 yaşını doldurmuş *spartiatlar* tarafından verilirdi. Tabi Sparta için çok mühim olan savaşa girme veya girmeme kararları da yine Apella tarafından verildiği için bu meclisin önemi oldukça fazlaydı.

Halk meclisi, Yaşlılar meclisi ve Kralların dışında Sparta için önemli bir kurum daha vardı: her köy için bulunan devlet denetçisi *ephoroslar*. Asli görevleri köyleri (helot)

²⁰ Ağaoğulları ve diğerleri s.30

yönetmek, denetlemek ve muhtemel ayaklanmalarla ilgilenmek olan devlet denetçileri, yetkileri arttıkça Sparta’da önemli bir kurum haline geldiler.

1.2.1.3 Sosyal Yapılanma

Sparta’nın toplumsal yapılanmasında üç sınıf göze çarpar: Spartiatlar, helotlar ve perioikoslar.

Spartiatlar hâkim sınıfını oluştururlar ve sayıları diğerleriyle karşılaştırıldığında daha azdır. Esasen soy bağlarıyla birbirlerine bağlı insanlardır. Her ne kadar sonraki dönemlerde soy bağları dışında da katılımlar sağlanmışsa da bu o kadar da etkili olmamıştır. Her bir spartiat ailesi bir klerosa sahip olsa da karargâh yerleşimi olan Sparta’da ikamet etmekteydiler. Sahip oldukları topraklar üzerinde tasarruf hakları olsa da bu oldukça sınırlandırılmıştı. Öyle ki toprağı ve üstündekileri satamıyor, toprakta yaşayanları kovamıyorlardı. Miras konusu da olmayan kleros (toprak) tek geçim kaynakları olduğu gibi ticaret ve zanaatkarlık spartiatlar için mümkün değildi. Yaşamlarını kleros sayesinde sürdürürken tek yükümlülükleri askerlik yapmaktı. Spartiatların sayısı ilerleyen zamanlarda gerek savaşlar gerekse kişilerin spartiat statülerini kaybetmeleri nedeniyle oldukça azalmıştır.²¹

Perioikoslar ise Sparta karargahına uzakta yaşayan Mykene uygarlığından kalan insanlardan oluşuyordu. Belirli mallara sahip olabiliyor lakin bunlar için Sparta’ya haraç veriyorlardı. Bununla beraber helotlar gibi onların da siyasal hiçbir hakları yoktu. Spartiatlar ile ilişki kurmaları yasaktı. Askerlik görevleri olduğu gibi bu halde de spartiatlarla farklı birliklerde olurlardı. Doğal olarak ilerleyen zamanlarda spartiat sayısı azalınca savaşın yükü bu sınıfın omuzlarına iyice binmişti ve bu durum hoşnutsuzluklar oluşturuyordu.

Helotlar ise belirli bir klerosu işletmeye memur kimselerden oluşuyordu. Lakin bu işlettikleri kleroslar ile kendi aileleri kadar klerosların sahiplerini de doyurmaları gerekiyordu. Çok yüksek oranlardaki ürünleri kleros sahiplerine bıraktıkları için mevsimsel kıtlıklar ve benzeri durumlar bu sınıfı çok zor durumda bırakmaktaydı. Ayrıca bu ağır yükün yanında savaşlarda kleros sahibine yardım etme yükümlülükleri vardı.

²¹ Ağaoğulları ve diğerleri. s.31

1.2.1.4 Eğitim

Spartalıların ortak olarak savaşan, yaşayan ve kendilerini toplumun çıkarlarına adayan, her bir bireyin toplulukta eridiği o koordine yapısına ulaşması için çok mühim bir nokta vardı, eğitim...²²

Spartalıların çocuklar için çok ağır nitelikte olan bir eğitim anlayışı vardı. Altı veya yedi yaşına kadar aileleriyle vakit geçiren kızlar ve erkekler bu yaşlardan sonra polisin olurlardı. Agoge adındaki bu katı ve insan vücudunun sınırlarını zorlayan eğitimlere bu yaşlarda başlayan çocuklar, içine girdikleri akran gurubuyla birlikte 20 yaşına kadar eğitime devam ederlerdi. 14 yaşına geldiklerinde spartiat adayları savaşları izlemek için yetişkinlerle ordugahlara gönderilirdi ve bu da onların eğitimlerinin bir parçasıydı. Ayrıca ellerine ilkel birkaç edevatın verilerek doğada belli bir süre hayatta kalmalarının gerektiği oldukça zor bir eğitimleri de mevcuttu. Bu eğitime dayanacak güçte olmayan çocuklar veya özürlüler başlangıç aşamasından ölüme terk edilirdi. 20 yaşına vardıklarında dahi tam anlamıyla spartiat olamayan bu çocuklar belirli siyasal haklardan yararlanabilirlerdi.

Böylesi içe kapalı ve aşırı disiplinli yapısı Sparta'nın o dönem içerisinde toprak büyüklüğü olarak genişlemesinde önemli bir rol oynamıştı. Öyle ki Sparta, bölgesindeki en önemli güçlerden biri haline gelmişti. Bu noktadaki büyüme arttıkça Sparta'nın diğer gelişen güç olan Atina ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz bir hal almıştı. Bu durum da onları sonunda Sparta'nın çok büyük kayıplara rağmen kazanacağı 27 yıl süren bir savaşa sürüklemişti.

Atina karşısında kazanılan bu zafer Sparta'ya yaramamış, bunun sonucu olarak ne kendi içine dönük yapısını koruyabilmiş ne de yaşadığı büyümeye doğru bir şekilde uyum sağlayabilmişti. Bundan daha sonra kabile devleti Thebai'ye karşı yaptığı savaşta yenilgiye uğrayan Sparta, daha sonraları eski ihtişamına asla kavuşamayacaktı.²³

1.2.2 Atina

İçe kapalılık ve dışa dönüklük konusunda Sparta polisi için spektrumun diğer kısmında Atina polisini görmekteyiz. Ticarete ve dış dünyaya açıklık, iç yapıdaki düzensizlik ile süreklilik gösteren çalkantılı iç siyaset ve farklılıkların ürettiği zenginlikte ortaya çıkan

²² Ağaoğulları ve diğerleri. s.32

²³ Ağaoğulları ve diğerleri. s.34

gelişmiş sanat anlayışı Atina polisini oldukça özet bir şekilde anlatabilecek unsurlardır.

1.2.2.1 Coğrafya

Atina polisinin bulunduğu coğrafi koşullara geldiğimizde oldukça verimsiz bir toprak parçasıyla karşılaşırız. Bu öyle bir verimsizliktir ki denizden 7 kilometre uzakta olan polisi denizciliğe ve ticarete sürüklemiştir. Toplumsal yapı olarak 4 sınıfa ayrılan Atina polisindeki sınıflar; soylular, zanaatkar ve çiftçiler, yabancılar ve köleler şeklinde idi.²⁴

1.2.2.2 Siyasal Yapı

Siyasal yapı olarak yirmi yaşın üstündeki tüm erkeklerin toplandığı Eklesia, siyasal kurumların başında geliyordu.²⁵ Bunların dışında iktidar, daha çok beş yüzler kurulu ve kalabalık jürileri olan mahkemelerin elindeydi.²⁶

Atina, yapısal olarak erken sayılabilecek bir dönemde krallığı terk etmiş ve soyluların yönetiminde aktif rol aldığı bir yapıya geçmişti. Öyle ki dokuz *Arkhandan* oluşan bu yapıda polisin yönetimine ilişkin bir iş bölümü mevcuttu. Arkhonlardan biri savaşa bakarken diğeri dini işlere bir diğeri ise iç işlerine bakıyordu. Bu Arkhonlarda önceleri 10 yıllığına görev yapan soylular (sonra 1 yıla düşürülmüştür) daha sonraları yasama görevi gören ihtiyar meclisine katılmaktaydılar.²⁷

1.2.2.3 Solon'un Yasaları

Kabile yasalarının yetersizliği, gelişen Atina'da baş göstermiş ve soyluların bu yasaların uygulanmasındaki keyfiliği birtakım iç huzursuzluklara neden olmuştu. Öyle ki artık Atina'nın katı bir yasaya olan ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaçtan ortaya çıkan Drakhon yasalarının katılığı o derecedeydi ki toplumsal yaşamı oldukça zor hale getirmişti. Bu durum her ne kadar polisteki huzursuzluğu arttırmış olsa dahi herkese açık olan ve soyluların keyfiliğine kalmamış bir yasa ihtiyacını karşılıyordu. Tabi herkese açık ve herkesin ulaşabileceği bir yasanın mevcudiyeti yeterli olmayacaktı. Bu yasanın iyi bir yasa da olması lazımdı ki o dönemdeki bilge Solon'a yeni yasayı

²⁴ Ağaoğulları ve diğerleri. s.34

²⁵ Sabine. s.4

²⁶ Sabine. s.5

²⁷ Ağaoğulları ve diğerleri. s.36

yapması için görev verildi. Bu yasa eski ve yeni vatandaşları ortak bir noktada buluşturuyordu.²⁸

Solonun hazırladığı yasalarda meclise girme ve mecliste siyasal hakları kullanmaya ilişkin düzenlemeler açısından Drakhon yasalarını temelinden koruyan bir yapılanma mevcuttu. Bu yapılanmaya göre yurttaşlar servet dilimleri bakımından siyasal haklarını kullanabildikleri belirli kesimlere ayrılmışlardı. En üst seviyede servet açısından en zengin olan kesim bulunuyordu. Onun altında *hippeis* vardı ki bu kesim savaşırlara atlarıyla gelebildiklerinden ötürü bu ismi almıştı. Üçüncü kesimde yargılama işlerine katılabilen ve sürüm hayvanlarına sahip kesim mevcut iken dördüncü ve en alt sınıf olan kesimde de yoksul yurttaşlar yer almaktaydı.²⁹

Solon'un yasalarında göze çarpan bir başka unsur ise polisin iç karışıklık yaşadığı dönemlerde umursamazlık gösteren yurttaşların bu tutumlarını devam ettirmemeleri için yaptığı yasadır. Bu yasaya göre poliste yaşanan bir iç karışıklık durumunda silahlanıp herhangi bir tarafta yer almayan yurttaşlar polisten kovulacaktır. Lakin Solon'un düzenlemeleri toplumun beklentileriyle örtüşmemesi nedeniyle etkili olamadı.

Solon'un ölümünün ardından Atina'da çeşitli sınıflardan oluşan bir bölünme meydana geldi: Genel anlamda verimsiz topraklar üzerinde kurulmuş bu polisin birkaç verimli toprağına sahip olan soylular, yine coğrafyasının gereğı deniz ticaretiyle uğraşan tüccarlar ve dağlarda yaşayan yoksul sınıf. Bu bölünme ve karmaşanın oluşturduğu atmosferin içerisinde yoksul sınıfın başındaki Peisistratos tek başına muktedir olarak çıktı ve o dönemki Atina'ya İÖ 527'deki ölümüne kadar süren bir altın çağ bahşetti. Lakin ölümünden sonra Atina'nın kaosla tekrar kucaklaşması uzun sürmemişti. Ortaya çıkan ilk karmaşada aristokrat sınıfın ürettiğı oligarşi altında yönetilen Atina polisi, tekrar demokratikleşmek için Kleisthenes'in İÖ 508'deki reformlarını bekledi.

Kleisthenes, Atina'yı soya ilişkin kabile bağlarından ziyade coğrafi olarak öne çıkan yer, mahal bağlarına göre yeniden organize eder. Çeşitli mahalle ve köylerin birleşmesiyle oluşan bu yerler, yüksek nitelikte özerk yapılar göstermektedir. Öyle ki yurttaşlar artık soylarına göre değil bulundukları yerlere göre tanınacak ve böylece Kleisthenes'in amaçladığı eşit bir halk sağlanacaktır.³⁰

²⁸ Mosca. s.30

²⁹ Ağaoğulları ve diğerleri s.37

³⁰ Ağaoğulları ve diğerleri s.38

Solonun döneminde dikkat çekmeyen kölelik kurumu Atina'nın altın çağlarında dikkat çekecektir. O dönemlerde nüfusun neredeyse üçte birini oluşturan kölelere olan ihtiyaç göz ardı edilemeyecek durumdaydı.

1.2.2.4 Perikles

Atina'daki barış dönemi, Yunan polislerini birleştirecek Pers tehlikesinin ortaya çıkmasına kadar sürdü. Persler ile İÖ 492'de savaşımaya başlayan Antik Yunan polisleri çatışmaların doruğa çıktığı İÖ 480'den iki yıl sonra ortak bütçeyle yönettikleri Attik-Delos deniz birliğini kurarlar. Birleşmiş Antik Yunan ve Persler arasında süregelen bu savaş İÖ 449 yılındaki Kallias Barışı ile sona erecektir.

Persler ile yapılan bu savaşlar Atina'yı oldukça güçlendirmiş olsa da bu büyük polis yavaşça kendi iç anlaşmazlıklarının vereceği gerginliğin artmasına da şahit olmuştur. Bir tarafta verimli topraklara sahip olan soyluların karşısında denizci, tüccar ve emekçiler vardı. Tüccar sınıfının demokratları yasalar karşısında eşitlik için, ki bunun arkasında yasa-mülkiyet ilişkisi kaynaklı bir mal beklentisi vardır, ayrıca siyasal alanda konuşma özgürlüğü talepleri için mücadele ediyorlardı. Daha sonralarda bu sınıfın demokratlarından Perikles'in iktidara gelmesiyle birlikte Atina bu sınıfın tek iradesiyle Perikles'in ölümüne kadar yönetildi.³¹

Perikles'in yaptığı önemli düzenlemelerden bir tanesi de polisin siyasi alanında ciddi bir huzursuzluk ve baskı unsuru olan toprak sahibi olmayan yurttaşlar problemine getirdiği çözümdü. Atina'nın kontrol ettiği kolonilerden topraklar vermek suretiyle bu konudaki önemli gerginliği çözen Perikles'in dönemi, büyük bir gerginlik olmaması nedeniyle Atina'da kültürün öne çıktığı bir dönem haline geldi.

Bundan sonrasında Atina'nın demokratikleşmesi için çeşitli adımlar atılmaya devam edildi. Bu adımlar arasında aşağı sınıflar dahil tüm sınıfların eşit biçimde siyasal haklara kavuşması, askeri uzmanlık gerektiren konularda dahi memurların seçimle değil de kura ile başa gelmeleri, yasa tasarılarına anayasaya uygun olmamaları nedeniyle itiraz edebilme hakkı gibi uygulamaların gelişmesi ile polis yurttaşları siyasal karar alma mekanizmasının bir parçası haline rahatlıkla gelebiliyorlardı.

³¹ Ağaoğulları ve diğerleri. s.39

Gerçekten Atina, döneminde doğrudan demokrasiyi uygulama açısından başarılı bir örnek gösterebilmiştir. Öyle ki yurttaşların her biri yönetimin denetlenmesinde söz sahibi olabiliyor ve hatta çeşitli yöneticileri sorgulayıp görevden alabiliyorlardı.

Ancak her ne kadar bu demokratik izlenim halkı etkilemekteyse de Perikles'in on beş yıl üst üste başkomutan seçilebilmesi, demokratların kendi ajandalarına göre yönetimi şekillendirmesi ve kişisel hırsların polis yapısındaki etkileri demokrasinin iyi uygulandığı bu poliste bile engellenebilen unsurlar olmamışlardır.

Bu demokratik süreç, Atina'nın Sparta'ya yenildiği Peloponessos savaşı sonrasında demokratik yönetimin yıkılıp Otuzlar tiranlığının kurulduğu döneme kadar devam etti. Bunun ardından kısa zaman sonra dağılan tiranlıktan sonra farklı yönetim şekilleri altında idare edilen Atina, daha sonraları Büyük İskender'in işgaliyle Makedonların, ardından da Roma'nın yönetimi altına girmiştir.

1.2.3 Hellenistik Dönem

Kıbrıslı Zenon (İÖ 336-264)'un yaşayıp Stoa düşüncesinin temellerini attığı dönem, Atina'nın Makedonların yönetimi altında geçirdiği Hellenistik Atina dönemine denk gelmektedir.

Bu dönemin temel özelliği Sokrates'ten süregelen öğretinin Platon'un Akademia'sı, Aristoteles'in Lykeion'u gibi okulların da etkisiyle en etkili olduğu dönem olmasıdır. Metafizik düşünce üzerinde Platon ve Aristoteles'in yaptığı çalışmalar o derece gelişmiştir ki Stoacılar, Kinikler, Epikürcüler gibi felsefe okulları, Aristoteles'in yaptığı Mantık, Fizik (Metafizik), Etik ayrımı içerisinde Metafizik alanında katkı sağlamaktan kaçınmışlardır. Bu ayrım o dönem içerisinde diğer felsefe okulları için de temel teşkil etmiştir.

Metafizik etrafında çok gelişen felsefenin durumu, diğer okulları "Sokrates gibi yaşama" çerçevesinde etik üzerinde çalışmaya itmiştir. Bu dönemde etkili olan Stoa, Kinik ve Epikür okulları felsefelerinde ağırlıklarını etik alanına vermişlerdir. Bundan ötürü Hellenistik dönem aynı zamanda "Etik" dönemidir de denilebilir.

Kıbrıs adasının Kition şehrinde dünyaya gelen Zenon, tüccar bir adamın oğlu iken 314 yılında Atina'ya gelmiştir.³² Bu dönemde birçok Yunan filozof Atina'da eğitimler vermekteydi. Akademinin başında Polemon; Lykeon'un başında Theofrastos; Kinik okulunda Thebai'li Krates; Kirene okulunun başında ise Theodorus vardı.³³

1.3 Kinikler ve Stoa İlişkisi

Hellenistik Atina'daki öğretilerle karşılaşan Zenon o dönemki birçok okulun felsefe derslerine katılmış olsa da Platon'un "Sokrates'in savunması" adlı eseriyle başlayan felsefe merakını daha çok Kinik felsefenin öğretileri giderecektir. Çok katı ve sert tutumları olan bu felsefe ile tanışan Zenon, bu felsefenin şiddetle göze çarpan aykırılığının ardındaki doğallıktan etkilenerek bir nevi Kinik felsefeyi ehlileştirecektir.

... Zenon Atina'ya gelir ve bir kitapçada Xenophanes'in Memorables'ini karıştırır, eserden çok etkilenir ve bu kitapta söz konusu edilen insanlar gibi dikkate değer kişileri nerede bulabileceğini sorar. Kinik Krates, tam o sırada oradan geçiyordur, kitapçı Zenon'a onu göstererek 'yapacağın tek şey onu izlemek' der; o andan sonra Zenon, Krates'in derslerini izler.³⁴

Kurucusu Anthistenes olan kinik okulu, temel yönüyle Sokrates'in ve sofistlerin öğretilerinden ortaya çıkmıştır. Kinik felsefenin ismi Antik Yunancada köpek anlamına gelen kyondan gelmektedir.³⁵ Aslına bakıldığında bu durum oldukça tahmin edilebilir bir durumdur. Zira kiniklerin yaşamlarına bakıldığında herhangi bir toplumsal norm etkisinde bulunmuyor olmanın verdiği, sokak köpeğini andıran bir yaşam tarzı söz konusudur. Böylesi bir yaşam tarzını ve anlayışını aşağı gören insanlar tarafından takılan bu isim, tahmin edileceği gibi kinikler tarafından benimsenmiştir. Çünkü kinikler de böylesi bir yaşam tarzını benimsemekle, toplumsal normların sınırları içerisinde yaşamayı kabul eden insanları sürekli olarak aşağılamaktadırlar.

Kinik felsefenin en önemli temsilcisi Diogenes'tir. Diogenes, babasıyla birlikte doğduğu şehir olan Sinop'tan Atina'ya gelir. Sahte para basan babasının suçlarından dolayı tüm malvarlığına el konulması nedeniyle sokaklara düşen Diogenes, daha

³² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007). s.91

³³ Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, çeviren Medar Atıcı (İstanbul: İletişim yayınları, 2018). s.14

³⁴ Brun. s.15

³⁵ Gökberk. s.48

sonrasında kiniklerden etkilenip onların felsefesini tamamıyla benimsemiştir. Öyle ki kendisi kinik öğretinin yüzü haline gelmiştir.

Kinik öğreti temelinde tam bir bağımsızlığı amaçlayan katı ve zor bir ahlak anlayışını esas alır. Kiniklere göre iç ve dış bütün sınırlamalara karşı durmak, tam bir özgürlük hali için gereklidir. Erdeme böylece ulaşılır. Kiniklere göre kendi benimsedikleri yaşam tarzı aslında Sokrates'in yaşam tarzıdır. Sokrates gibi Kinikler de ahlaka faydası olmayan bir bilimin yüksek bir değeri olmadığını düşünmektedirler. Sadece ahlaka faydası olan bir bilgi değerlidir.

Anthisthenes'in anlayışı ışığında ilk varlık olan arkhe tanımlanabilir bir şey değildir. Sadece bir isim konulabilir ve o konulan isimle ifade edilebilir. Onun dışında arkheyi tanımlamak onu parçalamak demektir ve sofist hocasının “varlık birdir” anlayışını benimseyen Anthisthenes için bu doğru değildir.³⁶

Anthisthenes'e göre yaşamda ulaşılması gereken amaç mutluluktur. Mutluluğa da ancak boş kuruntulardan arınma halinde gelen neşeli bir ruh hali içinde ulaşılmış olur. Bunun gerçekleşmesi içinse insanın özgürlüğe ulaşmış olması gerekmektedir. Erdem insanın kendisinden bile bağımsız olmasında yatmaktadır. Onun dışındaki şan, şöhrat, mevki, onur, makam, güzellik, zenginlik ve benzeri şeyler değerli değildir. Bilakis belki de bunların tam zıtları insana bağımsızlığı ve mutluluğu kazandıran değerli birer unsur olabilirler. Haz ise kaçınılması gereken yegâne şeydir. Çünkü haz insanı ele geçirir ve köleleştirir. Hazların kölesi olduğunda insan bağımsızlığını kaybedecek ve dolayısıyla yaşama amacı olan mutluluğu elde edemeyecektir. Anthisthenes, bu köleleştirici hazzın karşısına çaba, zorluk ve didinmeyi koyar. Bu zorluk yanlısı erdem algısı Kinikleri toplumun getirdiği şeylerin karşısına koyar. Öyle ki Anthisthenes “devletin insanları korumaktan başka faydası yoktur” diyerek³⁷ topluma karşı yerini açıkça göstermiştir. Bu düşünce şekilleri Kinikleri şiddetli bir bireyciliğe itmiş ve yaşam tarzlarını ona göre şekillendirmiştir.

Kinik düşüncenin bir yönü de teorik açıdan çok ciddi bir gelişim göstermemesidir. Bu öğretinin gerek temelinde gerekse yapısında pratikliğe sıkı sıkıya bir bağlılık mevcut olduğundan en büyük temsilcilerinden Sinoplu Diogenes'te bile bu radikal toplum karşıtlığının düşünce dünyasındaki tezahürünü göremezsiniz. Kinik felsefe

³⁶ Gökberk. s.49

³⁷ Gökberk. s.50

düşünmekten ziyade yaşama üzerine gelişimini tamamlamıştır. Toplumu, en temel yapıtaşlarından biri olan aileye kadar gereksiz gören Diogenes, kendisinin Kozmopolis'in bir vatandaşı olduğunu söylemiştir.

Kinik düşüncenin temelinde insanın kendi kendine yeterliliği yatmaktadır. Erdemli insan kendine yeten bir insan iken erdem yoksunu insan ise başka insanların yardımına muhtaç insandır. İnsanların başka insanlara olan ihtiyaçları onları tanrısal olan yapılarından uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle erdemli insan dışarıya ihtiyaç duymamak için kendini eğitmeli ve dışarıya olan ihtiyacını olabildiğince azaltmalıdır. Öyle ki bir insan dışarıya olan muhtaçlığının azlığı derecesinde mutludur. Dışarıya artık ihtiyacı kalmamış olan insan da özgürlüğe kavuşmuştur.

Kinik öğretisi, yapısı gereği toplum dışı bir öğretilerdir. İnsanların her halde doğal bir şekilde yaşamaları gerektiğini telkin eden bu yapı insanların kendi kendilerine yetebileceklerini, toplumsal hiçbir yapıya aslında gerek olmadığı düşünceleri etrafında gelişmiştir. Temelinde ise doğallık vardır. Kinik düşünceye göre toplum da doğal sayılmayacağından dolayı insanların doğallığa ulaşabilmesi için toplumdan ve toplumun ortaya koyduğu her türlü düzenden arınmış olmaları gerekmektedir.

Kitium'lu Zenon ise Kinik öğretisi için biraz daha sakıncalı bir insandı. Hatta bu durum Krates'in ona Atina sokaklarında mercimek püresi taşıtarak bu yapısını aşmak üzere onu eğitmeye çalışmasındaki motifidir.³⁸

2. STOACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE BÖLÜMLERİ

Stoacı düşüncenin geliştiği tarihi, kültürel, siyasi ve felsefi coğrafyaya ilişkin inceleme ile Stoa felsefesinin ortaya çıktıktan sonra tarih içerisindeki gelişiminin de ele alınması bu düşüncenin genel olarak anlaşılması için önemlidir. Ancak Stoa düşüncesi temelinde aynı kalsa dahi birçok noktada ilk halindeki gibi kalmayacak, kendisini tamamladığı bir süreçte doğru onu benimseyen insanlar tarafından geliştirilecektir.

³⁸ Brun. s.15

Bu bölümde Stoa felsefesini benimseyen insanlar çerçevesinden Stoa okulunun tarihsel gelişiminden bahsedeceğiz. Temel anlamda bir ayırım yapıldığında Stoa okulu üç ana dönemden geçmiş olup bu dönemler: Eski Stoa, Orta Stoa ve Roma Stoasıdır.

2.1 Eski Stoa

Eski Stoa önemini düşüncenin kuruluşu ve en güçlü köklerini salmış olduğu dönem olmasından kazanmaktadır. Bu dönem Sokrates, Platon ve Kiniklerin ürettiği felsefi birikimin Kition’lu Zenon ile buluşmasıyla başlamıştır. Yapısal olarak Kinik etkisinden dolayı katı bir sistemi olan Eski Stoa öğretisi diğer dönemlerinden bu katılık yönüyle ayrılır.

2.1.1 Zenon (336-264)

Zenon, bir Fenike sömürgesi olan ve Kıbrısta bulunan³⁹ Kition⁴⁰ (Bazı kaynaklarda Sitium)⁴¹ şehrinde dünyaya gelmişti.⁴² Daha sonraları ise Hellenistik dönem Atina’sına ayak basmış⁴³ ve birçok felsefi okulun yanında Kinik düşünceyle orada karşılaşmıştı. Kinik temsilcilerinden biri olan Krates’ten eğitim alan Zenon⁴⁴, Megaralı Stilpon ve Platoncu Xenokrates’in de derslerine dahil olmuştur.⁴⁵

Sade yaşamı ve ağırbaşlı tutumlarıyla değerli biri hale gelen Zenon’un, Atina’da Peisianaks sundurması denilen yerde dolanarak verdiği derslerde aylaklar bulunmazdı. Bunun nedeni ise Otuzlar tiranlığı döneminde orada öldürülmüş Atinalı yurttaşlardı.⁴⁶ Burada ders vermesinden ötürü Stoacılar diye adlandırılan okulu⁴⁷ kurmuş oldu. Bu süreçte birçok bağlantılar kurmuş, birçok öğrencisine ücretsiz ders vermişti. Bu durum

³⁹ İsmail Kılıçoğlu, ‘HUKUK FELSEFESİ AÇISINDAN STOACILIK’, *İlim ve Sanat* (İstanbul, 1985), s. 38; Brun s.14; W. T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Hakkı Hünler (İstanbul, 2006) s.481; Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Fehmi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020). s.453

⁴⁰ Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü 1*, ed. İbrahim Şener (İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2000) s.192; Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, ed. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001) s.259; C J De Vogel, “Greek Philosophy III The Hellenistic-Toman Period”; Hans Joachim Störig, *Dünya Felsefe Tarihi*, ed. Nilüfer Epkeli (İstanbul: Say Yayınları, 2011) s.180; Brun s.14.

⁴¹ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi 1*, Çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1990). s.14

⁴² Ernst Von Aster, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, Çev. İsmail Kılıçoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1949). s.152

⁴³ Jones. s.481

⁴⁴ Giorgio Del Vecchio, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, ed. Sahir Erman (İstanbul: Sermet Matbaası, 1952) s.50; Zeller s.259; Kamıran Birand, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987) s.98.

⁴⁵ Brun. s.16

⁴⁶ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, ed. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020). s.299

⁴⁷ Zeller. s.259

onu Sofistlerden ayıran bir unsurdur. Zenon, dikkatlice konuştuğu halde sıklıkla yeni ürettiği kelimelere başvururdu. Bu noktada konuşması bir hatibi andırmaktaydı. Büyük insanlarla etkileşimde olmaktan kaçınırdı, öyle ki kendisini çağıran kral Antigone'ye öğrencilerinden bir tanesini göndermeyi tercih etmişti.⁴⁸

Diogenes Laertios⁴⁹ tarafından aktarıldığına göre: Anayasa üzerine, Doğaya Uygun Yaşam Üzerine, İnsanın Doğası Üzerine, Tutkular Üzerine, Ödev Üzerine, Yasa Üzerine, Görme Üzerine, Evren Üzerine, İşaretler Üzerine, Söyleyiş Biçimleri, Homeros'a İlişkin Beş Sorun, Şiirsel İştme Üzerine isimli eserleri Kitionlu Zenon'un birçok eserinden bir kısmıdır.⁵⁰

2.1.2 Kleanthes (331-232)

Zenon'un üstüne yazı yazması zor olsa da yazıların kalıcı olduğu sert balmumu sıvalı tabletlere benzettiği öğrencisi Kleanthes⁵¹, Assos doğumlu ve daha önceki hayatında atletlik yapmış birisiydi. Bu noktada Stoa düşüncesinin bir özelliğinden bahsetmek gerekebilir. Buna göre erken Stoa öğretisini benimsemiş ve bunu geliştirmiş filozofların büyük çoğunluğu doğu topraklarından Atina'ya gelmiş kişilerdir. Bu durum aslında Hellenistik dönemin düşüncesi olması açısından da önemlidir. Büyük İskender'in döneminde bilinen dünyayı bir araya getirmesiyle birlikte dünyadaki toplumların birlikteliği sağlandığı gibi düşüncelerin de bir araya gelmesiyle, yeni düşüncelerin doğuşu kaçınılmaz hale gelmiştir. Stoa düşüncesi de bu açıdan önemli bir örnektir. Öyle ki Stoa düşüncesinin erken döneminde öne çıkan özelliklerinden bir tanesi de barbarca⁵² konuşuluyor olmasıdır.

Kleanthes her ne kadar zihinsel özellikleriyle dikkat çekmemiş olsa da Zenon'a olan sadakatıyla ön plana çıkmış ve belki de bu katı sadakat algısı sayesinde Stoa okulunu hiçbir değişikliğe uğratmadan devam ettirmiştir. Bu durum önemini şu şekilde kazanmaktadır ki, Zenon'un birçok öğrencisi Stoa öğretisinde büyük değişikliklere gitmiş, hatta bir kısmı başka okullara geçmiştir.

⁴⁸ Brun. s.17

⁴⁹ Laertios. s.299

⁵⁰ Brun. s.17

⁵¹ C. Cengiz Çevik, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları* (İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021)s.38; Laertios s.312.

⁵² Barbar kelimesi antik yunanda yerli dil dışında konuşulan diller için kullanılan kelime olup burada aslında barbarca denilmesinden kasıt bozuk bir Yunancadır.

Bu noktada Kleanthes, Stoa öğretisine hislere hitap eden dini bir hava da getirmiştir. Hatta Zenon'un ruh anlayışından farklı olarak ruhu ikiye ayırır. Akıllı olan ve akıllı olmayan iki yön, ruhun iki kısmını oluşturur. Ruh, Tanrısal bir kökten gelmemektedir.⁵³

Kleanthes'in yaşamında Stoacı bir duruşun örnekleri oldukça çoktur. Diogenes Laertios'un aktardıklarına göre; okul arkadaşlarının kendisine eşek demesine aldırmaz, Zenon'un yükünü ancak kendisi kaldırabileceğini söylemiş. Bir gün birisi ona korkak dediğinde ise "bu sayede çok yanlış yapmıyorum" diye yanıtlamış. Ozanlardan birisi tiyatroydayken "Kleanthes'in aptallığı onları sığır gibi güdüyor" deyince istifini bozmamıştı. Birisi ona yaşlı olduğunu söylediğinde ise "ben de gitmek istiyorum, ama her bakımdan sağlıklı olduğumu, okuyup yazdığımı göz önüne alınca, gene kalmaya karar veriyorum" diye cevap vermiştir.

Zenon'dan aldığı dersleri kil tablet almaya parası yetmediğinden kırık çömleklere ve sığırların kürek kemiklerine yazan Kleanthes,⁵⁴ on dokuz yıl öğrenciliğe devam ettikten sonra öldüğü vakte kadar Stoa okulunu yönetti.⁵⁵ Ardından yaşlılığında dış etinde çıkan tümör nedeniyle yemek yememesi gerektiği doktorlar tarafından söylendikten sonra yemek yemeyi tamamıyla bırakmak suretiyle intihar ederek öldü.

Kleanthes'in bıraktığı eserlerden bazıları şunlardır: *Zaman üzerine, Zenon'un doğa felsefesi üzerine, Demokritos'a karşı, Dürtü üzerine, Ödev üzerine, Felsefeye teşvik, Erdemler üzerine, Yasalar üzerine, Mantık üzerine, Bilgi üzerine, Dostluk üzerine*⁵⁶

2.1.3 Khryssipos (280-210)

Khryssipos, diyalektik yeteneği ve kişiliğiyle öne çıkan, Kleanthes sonrası Stoa okulunun temsilcisidir. Çalışkan yapısından da bahsedilen Khryssipos, Tarsus doğumlu olup uzun konuşmayı seven bir insandı.

Vaktinde Zenon'un ve Kleanthes'in derslerine katılmış olsa dahi onlardan uzaklaşmış ve böylece sıradışı bir filozof olduğunu göstermiştir. Kleanthes'e öğretileri öğretmesini söyleyip kanıtları ise kendisinin bulabileceğini ifade etmiştir. Kleanthes ile bazı konularda çatışsa dahi daha sonraları bu konuda pişmanlık duymuştur.⁵⁷

⁵³ Gökberk. s.93

⁵⁴ Brun. s.18

⁵⁵ Zeller. s.260

⁵⁶ Laertios. s.363

⁵⁷ Laertios. s.365

Diyalektik yeteneği oldukça iyi gelişmiş olan Khryssipos, öğretisini bu yönüne dayanan polemik bir dogmatizm haline getirmiştir. Aynı zamanda Stoa felsefesinin bilgi felsefesine son halini o vermiştir.⁵⁸ Genel anlamda uyumsuzluktan yararlanan bir okul olan Stoa okulunun gelişmesinde Khryssipos'un bu yeteneğinin önemi azımsanamaz. Öyle ki Akademia mensuplarıyla tartışmalarında kullandığı diyalektiğin ileri seviyesi onun "Akademik tuzakların keskin bıçağı"⁵⁹ olarak anılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte kralları hor görmesi de kendisiyle ilgili öne çıkan bir unsurdur. Öyle ki eserlerinin hiçbirisi krallara adanmamıştır.

2.2 Orta Stoa

Orta Stoa dönemini eski Stoa'dan ayıran unsur, gerek düşünürlerin zamanla diğer düşüncelerle olan etkileşimlerinden gerekse artık çok geniş bir kabul alanı olmasından dolayı keskin ve katı kısımlarının yumuşamasıdır. Bu dönem biraz da eklektik yapısının daha baskın olduğu Roma Stoası dönemine geçiş için bir nevi hazırlık dönemidir. Başlıca düşünürleri ise Panetius ve Posidonius'tur.

2.2.1 Paneitios

Bu dönemde Stoa öğretisi iyice genişlemiş, döneminin etkisiyle Babil'e kadar ulaşmıştı. Rodos doğumlu Paneitios, ondan önceki Stoa okulu temsilcisi olan Antipaterden eğitim almıştır. Daha sonraları Roma'da tanışıp dostluk kurduğu Scipio Aemilianus ile birçok seyahat yapmıştır. Aynı zamanda Romalı birçok insanla arkadaşlık kuran Panetius, daha sonraları Antipater'in ölümü üzerine Atina'da Stoa okulunun başına geçtiğinde, Stoa okulunun ekseni artık Romalıları da kapsayacak hale gelmiştir. Tabi bunun için Stoa öğretisinin keskinliğini yitirmesi ve diğer düşüncelerle de beslenip eklektik bir yapıya sahip olması söz konusuydu.

Görüşlerinde eski Stoanın özgür olan bilge insan ile diğer insanlar arasındaki ayrımı katı bulmuş, bütün insanlık için tek bir ideal insan görüşünü eleştirmiştir. Sadece bu tutum değil, bunun yanında Stoacılığın katı birçok yönünü tümüyle göz ardı edebilmiştir.⁶⁰ Örneğin eski Stoanın apatiye olan ilgisine dışsal unsurlara daha çok değer verdiği için karşıydı.⁶¹ Doğal olarak her insan için farklı bir ideal insan

⁵⁸ Birand. s.99

⁵⁹ Brun. s.20

⁶⁰ Copleston. s.63

⁶¹ Copleston. s.63

görüşündedir. Bunun yanında kozmopolis düşüncesini de eleştirerek münferit milletler ve devletlerin varlığını savunmuştur. Bunların tarihi görevlerini yerine getiren unsurlar olarak görmüştür.⁶² Kozmopolis düşüncesinin Roma imparatorluğuyla gerçekleştiğini düşünmektedir.⁶³

2.2.2 Posidonius

Apameli olan Posidonius, akdenizdeki kentlerin çoğunu gezmiş görmüştü.⁶⁴ Daha sonraları ise Rodos'a yerleşmiş burada bir okul kurmuştu. Panetius'un öğrencisi olarak Stoa öğretisini devam ettirmiş, bu öğretim sürecinde de Cicero ile yakınlık kurmuştu. Kendisine dair çok bir bilgi kalmasa dahi, Cicero'nun metinlerinden, Posidonius'un etkisi gözlemlenmektedir.

Dünyanın birçok yerini görmüş, gelgitleri incelemiş, astronomi alanında çalışmalar yapmış hatta güneşin uzaklığına dair iyi bir tahmin ortaya koymuştur. Hatta dönemindeki en evrensel zihinlerden biri olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵ Daha sonraları eklektik bir filozof olarak tanınsa da Platonun unutulmaya yüz tutan öğretisini Stoa felsefesiyle özellikle ölüm ve sonrası konularında birleştirdi.⁶⁶

2.3 Roma Stoası

Orta Stoa döneminde eski Stoanın katı yönlerinin yumuşatılmış olması, o dönem geniş bir kitle olan Romalılarla eskisinden daha esnek nitelikte olan Stoa öğretisinin buluşmasıyla birlikte Stoa öğretisi daha geniş kitlelerce benimsenmiş ve bu öğreti Roma'da kendi yerini bulmuştu. Bu dönemin özelliklerinden biri de Stoacılığın özgürlük düşüncesinin daha pratik bir dille ortaya konulmasıdır.⁶⁷

2.3.1 Cicero

Tam adı Marcus Tullius Cicero olan bu düşünür iç savaş döneminde Arpinum'da dünyaya gelmiştir. Daha sonraları hukuk ve felsefe eğitimi için Roma'ya gitmiş, orada avukat olmuştur. Avukatlık yapmasında hitabet yeteneğinin etkili olduğu söylenir. Daha önceleri senatör çıkarmamış bir aileden gelip senatör olmayı başarmasından dolayı Yeni İnsan ilan edilmiştir.⁶⁸

⁶² Birand. s.116

⁶³ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2014). s.277

⁶⁴ Birand. s.117

⁶⁵ Copleston. s.64

⁶⁶ Russell. s.464

⁶⁷ Copleston. s.71

⁶⁸ Ağaoğulları vd. s.179

Avukatlığı sırasında yaptığı savunmalardan biri nedeniyle dönemin diktatörü Sulla'nın hışmından kendini korumak için Atina'ya gitmiş ve bu yolculuğun nihayetinde felsefeye olan ilgisi oldukça gelişmiştir. Daha sonraları Roma'ya dönse de bir süre sonra siyasi çekişmelerin içerisinde kalması nedeniyle sürgüne gönderilen ve iç savaş döneminde sürgünden geri çağrılan Cicero, siyasi etkinliğini iyice kaybetmiş ve felsefeye yönelmiştir. İç savaş döneminde Sezar'ın karşısında yer alsa da iç savaş bittiğinde Sezar onu affetmişti. Daha sonraları Sezar'ın ölümü gerçekleştiğinde yeni kurulacak üçlü yönetimde yanlış kişileri desteklemiş ve bunun sonucunda da İÖ 43 yılında Antonius'un emriyle⁶⁹ idam edilerek öldürülmüştür.⁷⁰

Cicero'nun Stoa felsefesine yaklaşımı olağandan daha farklı bir boyuttaydı. Her ne kadar Stoacı erdem anlayışını kabullense de aşırı Stoacı bir tutumu da reddediyordu. Onun için erdem herkesin tek bir tip hareketle elde edebileceği bir şey olmaktan çok herkes için ayrı bir tutum ve hareketi gerektiren bir şeydi. Her insanın doğası farklı olduğu için doğaya uygun olacak davranışı da farklı olacaktı nihayetinde erdemli davranış herkes için farklı olacaktı.⁷¹

2.3.2 Seneca

Tam adı Lucius Annaeus Seneca'dır. Iber yarımadasındaki Corduba'da İS 3 yılında dünyaya gelmiş, daha sonraları babası tarafından Roma'ya getirilmiştir. Babası "Yaşlı Seneca" retorik üzerine yazdığı eserlerle tanınmış bir kişidir.⁷² Roma'da yaşadığı dönemde babasının isteği üzerine hatipliğe veya siyasal kariyere yönelmek yerine Pythagorasçılardan ve Stoacılardan etkilenerek felsefeye ilgi gösteren Seneca'nın babası döneminin Roma imparatorunun felsefeyle ilgilenenleri Roma'dan uzaklaştırmasından endişelenerek Seneca'yı önce Pompei'ye sonrasında da Mısır'a gönderdi.

Daha sonrasında Roma'ya geri döndüğünde avukatlık yapmaya başladı, yaptığı işteki başarısı sayesinde *Quaestor* makamına kadar gelmişse de döneminin imparatoru olan

⁶⁹ Jones. s.493

⁷⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019). S.x

⁷¹ Jones. s.496

⁷² Seneca, *Bilginin Sarsılmazlığı Üzerine İnziva Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019). s.v

Caligula'nın ⁷³ istekleri bu doğrultuda olmadı ve bu karmaşada adı saray dedikodularında geçen bir isim haline geldi.

Seneca, daha sonraları İmparatoriçe Messalina'nın ⁷⁴ gazabına uğrayıp sürgüne gönderildi. Sürgün yılları onun için kolay geçmemiş Roma'ya olan özlemine avutmaya olabildiğince çaba harcamıştı. Messalina'nın ölümü üzerine tahta geçen Arrippina, Seneca'yı oğlu Nero için iyi bir eğitmen olarak görmüş ve onu bu nedenle Roma'ya geri çağırmıştı.

Nero'nun hocalığını yapan Seneca bir süre bu görevine devam etmiş, bu süreç içerisinde 16 yaşındaki Nero'nun tahta geçişine ve zihni kabiliyetlerindeki bozulmalara şahit olmuştu. Gerçekleşen olaylar Seneca'yı sarayda tek yetkili kişi haline getirse de Stoa öğretisini benimsemiş olan Seneca, elindeki bu büyük yetkinin sorumluluğunu almak istememiş ve ısrarları sonucunda eşyalarından bir kısmını imparator Nero'ya verip saraydaki görevini bırakmıştır.

Devlet işlerinden elini eteğini çektikten sonra Seneca, sevdiği uğraş olan felsefeye döndü ve o konuda eserler vermeye başladı. Lakin bu dönem de çok uzun sürmemiş ve talihsiz bir şekilde adı İmparator Nero'ya yönelik bir suikast girişimine karışmıştı. Bunun üzerine kendisine verilen kendini öldürme cezasını ⁷⁵ hiç tereddüt etmeden yerine getirmiş, benimsediği düşüncelere uygun bir şekilde ölüme kucak açmıştır.

2.3.3 Epiktetos

Frigya'nın Hieropolis şehrinde köle olarak dünyaya gelen Epiktetos, Roma'da Nero'nun azatlı kölesi olan Epaphroditos tarafından satın alındı. Epaphroditos, zalimliği ve zekâ kıtlığı ile meşhur olan bir efendi olarak Epiktetos'u ve Stoacı duruşunu ziyadesiyle sınamış, bu durum onun ayağını kırmasına kadar götürmüştür.

İlerleyen zamanda muhtemelen efendisinin ölümü üzerine özgürlüğüne kavuşmuş, bir süre Roma'da kapısı açık bir kulübede hayatına devam etmiştir. Sonraları filozofların İtalya'dan kovulması ile de Yunanistan'a çekilmiştir. Epirus'un Nicopolis şehrinde bir okul açıp burada Stoa öğretisini öğrencilerine aktardı. Yazılı hiçbir eser bırakmayan Epiktetos'un tüm eserleri verdiği söylevlerden öğrencilerinin aldığı notlar üzerinedir.

⁷³ Seneca. s.vi

⁷⁴ Seneca. s.vii

⁷⁵ Seneca. s.viii

Epiktetos köleliği sırasında Stoacılıkla tanışmış, dönemindeki Stoacı Marcus Rufus'un derslerinde bulunmuştur. Bu alanda Epiktetos'un üzerinde en fazla etkisi olan filozof Rufus'tur.⁷⁶ Epiktetos'a ilişkin çok fazla kaynak olmamakla birlikte bıraktığı eserler Stoacılığa ilişkin oldukça önemli eserlerdir.

2.3.4 Marcus Aurelius

Roma imparatorlarından biri olmasıyla öne çıkan Stoacı Marcus Aurelius, babasını küçük yaşta kaybetmiş ve büyükbabası tarafından yetiştirilmiştir. Salianus papazlar kolejinden eğitim gördüğü sırada felsefeye ilgi duymuş, daha sonraları Stoacıların arasına katılıp onların felsefesini benimsedi. Eğitiminde ve kendisini olduğu kişi yapan kişileri, "Kendime Düşünceler" adlı eserinde sıralamıştır:

Büyükbabam Verus'tan lütufkar mizacı ve öfkeden uzak olmayı öğrendim.

Babamdan duyduklarımdan ve onunla ilgili hatıralarımdan, yiğitliği ve mütevazılığı öğrendim.

Annemden Tanrı korkusunu ve cömertliği, Yalnızca zarar vermekten kaçınmayı değil, böyle bir şeyi aklıma bile getirmemeye özen göstermeyi, basit bir yaşam sürmeyi ve zengin birine özgü alışkanlıklardan mümkün olduğunca uzak durmayı öğrendim...

Rusticus'tan kişiliğimin ihtiyaç duyduğu değişikliğe ve davranışlarımdan terbiyesine olanak tanımayı; retorikten tat alma eğiliminde olmamayı, kendime ait küçük ahlak konuşmaları yaparak salt varsayımları yazmamayı; sofulara ve hayırseverlere özgü şişkin bir karakter sergilememeyi...

*Sextus'tan şefkatli olmayı ve bir evin aile reisi tarafından yönetilme örneğini...*⁷⁷

Bunun yanında Marcus Aurelius, Stoa düşüncesine ait öğretileri Cinna Catulus, Claudius Maximis'in yanında mektup arkadaşı Retor Fronton'dan öğrenmiş ve bu konudaki ilgisi sürekli bir gelişim göstermiştir. İmparator Hadrianus'un evlatlık oğlu Antonius'un kızı ile evli olan Marcus-Aurelius, Antonius öldüğünde İS 161 yılında imparator olur.

İmparatorluğu döneminde Marcus-Aurelius, Roma'nın en hareketli dönemlerinden birini yaşar. İlk başta doğudaki Sasani tehlikesiyle uğraştıktan sonra gerek Germen

⁷⁶ Epiktetos, *Enkheiridion*, Çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019). s.ix

⁷⁷ Marcus Aurelius, *Kendime Düşünceler*, Çev. Y. Emre Ceren (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019). s.1

tehlikesi gerek generallerin isyanları süresince Roma’da vakit geçirmektense ordu garnizonunda yaşamına devam eder. Sakin bir dönemde doğuya gider, orada karısını kaybettikten sonra Yunanistan’a gelir. Bu durgun dönem biter ve iç ve dış sorunların başlamış olmasıyla Tuna nehri kıyısındaki garnizona döndükten sonra İS 180 yılında hayatı sona erer.⁷⁸

İmparator Marcus Aurelius’un ardında bıraktığı tek eser olan “Kendime Düşünceler” yapı olarak bir günce izlenimi veriyor olsa da aslında felsefede erişilmek istenen derinlikli düşünmenin iyi bir örneğidir. Karmaşalar içerisinde ölüm ile sık sık yakınlaşan Marcus Aurelius, bu yakınlaşmalarının ardından ölüm ile arasındaki bağı düşünceleri vasıtasıyla güçlendirir ve her seferinde kendisine ölümü hatırlatarak gündelik olarak yaptığı işleri ve karşılaştığı durumları tekrar irdeler.

2.4 Genel Olarak Stoa Felsefesinin Görüşleri

Zenon, Devlet adlı eserinde temel eğitimin yararsız olmasından, yalnızca erdemli olan kişilerin özgür olabileceğinden, kentlerde tapınaklara, duruşma salonlarına gymasionlara gerek olmadığından, erkeklerle kadınların aynı şeyleri giymeleri gerektiğinden bahsetmektedir.⁷⁹

Yine Zenon Aşk sanatı ve Söyleşiler isimli eserlerinde ortak şeylerden bahsetmektedir. Ondan sonra gelen Stoacılar Khioslu Ariston “Umursamazlık” öğretisini düşünceye kazandırırken, bilginin son erek olması meselesi Kartacalı Herillos tarafından geliştirilmiştir.

Bunun yanında Stoa öğretisinde metafizik alanda kinik etkisiyle materyalist ve monist bir yaklaşım söz konusudur. Bu noktada varlığın sadece madde boyutuyla ele alınması, Aristoteles’in getirdiği düalist alandaki madde ve form ilişkisi çerçevesinde ele alınmamasının ardında maddenin bir şey yapmaya veya kendisinden bir şey yapmaya elverişliliği yatmaktadır.⁸⁰

Ruh konusunda bedenin bütün işlevlerine hâkim, sıcak bir nefes olan bu unsuru Zenon 8 parçaya ayırır. Bu parçalar akıl, beş duyu, konuşma yetisi ve üreme gücüdür.⁸¹ Ruhun bütün parçaları aslında ruhun bütünlüğü olan Hegomonikon’un birer unsurudur. Bu birlik aslında ruhla bedenin bütünlüğüne işaret eder. Ruhla bedenin

⁷⁸ Brun. s.28

⁷⁹ Laertios. s.310

⁸⁰ Gökberk. s.93

⁸¹ Gökberk. s.94

bütünlüğünde Tanrı ile evrenin bütünlüğüne yakın bir bütünlük söz konusudur. Tanrısal ruh ile insan ruhu aslında bu noktada birleşirler.⁸²

Bilgiye yaklaşımda materyalist yapıları dikkat çeken Stoacılar insan zihninin tabula rasa olduğunu savundular.⁸³

2.4.1 Stoa Felsefesinin Üçlü Ayrımı

Zenon, temelini kurduğu Stoa felsefesini üç ana alana bölmektedir. Bunlar Mantık, Fizik(metafizik) ve Etik'ti.⁸⁴ Kinik öğretiyle birlikte Sokrates'in öğretilerine yakınlığından olsa gerek, bu üç alandan Etik daha çok öne çıkmaktadır. Bunun nedeni ise Zenon'un güçlü bir biçimde etkilendiği Kinik felsefenin pratik ağırlığı olması muhtemeldir. Lakin Zenon felsefe öğretisini sadece Etik boyutunda bırakmayıp Mantık ve Fizik alanlarında inceleyerek öğretilerine teorik bir boyut kazandırmıştır. Stoacılar felsefeyi bu noktada birçok şeyin yansıması canlı bir varlığa benzetirler. Bu varlığın ruhu Fizik (metafizik) iken etli kısmı ahlak, Mantık ise kemik ve sinirlerdir.⁸⁵

2.4.1.1 Mantık

Eski Stoa düşüncesinde imgelemlerin arasındaki farkların kuralla bağlanmasından dolayı kurallar ve ölçütler önem kazanır. Somut ve materyalist yapısı öne çıkan Stoa felsefesinde düşüncede bulunan unsurların somut karşılığı üretilmesinin gerekliliği kavramlara ve isimlendirmeye verdikleri önemi gösterir. İkili konuşma çerçevesinde gerçekleştiğinde ve soru-yanıt şeklinde ilerleme suretiyle doğru tartışma bilgisi olarak diyalektiği gösterilirken, açık bir konuda süslü ve güzel konuşmanın karşılığı retoriktir. Stoacılar bu mantık kurallarını içsel ve dışsal bütün diyaloglar için kullanmayı öngörmüşlerdi.⁸⁶

Retorik ise Stoa düşüncesinde üç bölüme ayrılır; bunlar meclis, mahkeme ve tören konuşmasıdır. Retoriğin unsurlarını ise buluş, anlatım, düzen ve sunuş olarak ayırırlar. Retorik konuşma da aşamalardan oluşur ve bu aşamalar, giriş, serim, karşıya yanıt ve sonuçtur.⁸⁷

⁸² Gökberk. s.94

⁸³ Jones. s.482

⁸⁴ Störig s.181; Zeller. S.261

⁸⁵ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020). s.313

⁸⁶ Zeller. S.262

⁸⁷ Laertios. s. 314

Diyalektik anlamlar ve dil olmak üzere iki farklı alanda incelenir. Anlamlar ise imgelem, yüklem, cins ve türlerin yanında dilden veya konudan çıkan safsatalar mevcuttur. Diyalektik özgünlüğünü dil alanında kazanır. Burada yazılı söz, sözü oluşturan parçalar, yanlış kullanımlar, şiir dili, uyumlu sesler ve müzik gibi konuların üzerinde durulur.

2.4.1.2 Fizik

Stoacı Fizik öğretisinden kastedilen tanrı, evren, doğa, ruh anlayışlarıdır. Metafizik kavramı ise Aristoteles'in eserlerinin tasnifi sırasında Stoa felsefesinin fizik alanına yerleşecektir.

Stoacı fizik öğretisi cisimler, ilkeler, ögeler, tanrılar, sınırlar, yer ve boşluk gibi alanlara ayrılmıştır. Türe uygun olarak da evren, ögeler ve nedenler şeklindedir.⁸⁸

Stoacıların evren düşüncesi iki unsuru barındırır, bunlar etken ve edilgen ilkedir.⁸⁹ Bu ayrım içerisinde Aristoteles'in etkisini görebiliriz.⁹⁰ Edilgen ilke kabaca maddedir, niteliksiz bir vasıftadır. Etkin ilke ise maddenin içerisindeki nedendir, tanrıdır. Tanrı bütün maddenin içinde bulunur. Tanrı tektir; akıl, kader, Zeus diye adlandırılrsa da birçok adı daha vardır.⁹¹

Tanrı ölümsüzdür, akıllıdır, kusursuzdur, kötülükten aridir, dünya ile yakından ilgili olsa da insansı bir biçimde değildir. Evrenin yaratıcısı olduğu gibi her şeyin varoluşsal nedenidir. Çeşitli isimlendirilmelerin nedeni tanrının çeşitli olan güçleridir.⁹²

Stoacılar göre “doğa” hem toprak üstündeki şeyleri yaratan güç, hem de dünyayı ve muhtemelen evreni bir arada tutan güçtür. Kendiliğinden devinimi vardır, kendisinden olan şeyleri birlikte tutar ve nesnelerin nedenlerine olan uygunluğunu korur.⁹³

Stoacılar için evreni ve doğayı açıklarken “Logos” kavramından ve öneminden bahsetmekte fayda vardır. Logos kavramı aslında akli temsil eder. Burada evrensel akıl olarak kullandığımız Logos kavramı evrenin kaynağı olduğu kadar doğanın, insanın, yaratılışın da kaynağıdır. Yani aslında Stoa öğretisinin en temel kavramlarından biri olan “Doğaya Uygunluk” aslında “Logos’a uygunluk” şeklinde düşünülebilir.

⁸⁸ Laertios. s.345

⁸⁹ Birand. S.99

⁹⁰ Jones. S.484

⁹¹ Laertios. s.345,346

⁹² Laertios. s.350

⁹³ Laertios. s.351

2.4.1.3 Etik

Stoacıların felsefesinde etik önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Stoa düşüncesinin tarih boyunca gelişen eklektik yapısına rağmen en tutarlı ve önemli kısmı etik felsefesi idi.⁹⁴ Bu konuda zaman geçtikçe Stoacı düşünürlerin etik dışındaki konuları daha az tartıştıklarını görmekteyiz.⁹⁵

Stoacıların etik felsefelerinin temelleri açıklanırken ilk başta doğada her canlının kendi bilincinde olmasıyla ortaya çıkan kendini koruma içgüdüsünden bahsedilir.⁹⁶ Bu her canlıda doğal olarak mevcut olan ilk unsurdur. Stoacılar canlı doğasındaki ilk unsurun haz olmadığını söylerler ve bu durumu hazzın aranıp bulunması gerekliliğinden başlayarak bunu aklın sonrasında içgüdünün gerekliliğine bağlayarak çürütürler.⁹⁷ Sokrates ve Platon gibi, Stoacı düşünürler de hazzın karşısında durmuş olsa da Stoacılar bu düşüncüyü bir boyut daha ileri taşıyarak belki de kinik düşüncenin katılığından dolayı hazların tamamıyla yok edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.⁹⁸

Erdem erdem olduğu için tercih edilmelidir. Erdem, yaşamın amacıdır.^{99 100} Bu tercihin herhangi korku, zorunluluk veya beklenti için yapılması erdemi amaç olma durumundan çıkaracağı için mutluluk getirmez. Erdemi erdem olduğu için yapan insan mutluluğa erişebilir. Erdem bir uyum halinden ortaya çıkar. Bu uyum hali, insanın kendisini kendi doğasına uygun şekilde iradesi vasıtasıyla yönlendirmesi ile olur ki sonuç olarak doğasıyla uygun halde yaşayan insan mutlu olacaktır.¹⁰¹

Erdemin tanımlanması konusuna gelindiğinde Stoacılar, erdemi, bir şeyin kusursuzluğu olarak tanımlarlar.¹⁰² Bu kusursuzluklar zihinsel olabileceği gibi fiziksel de olabilirler. Sağduyu, adalet zihinsel erdemlerden sayılabilirken sağlıklı olmak ve güçlü olmak fiziksel erdemlerden sayılabilmektedir.¹⁰³ Bunların dışında erdemler çeşitli sınıflandırmalar altında da toplanabilmektedir. Örneğin birincil erdemler olarak

⁹⁴ Kılıoğlu, "Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık". s.42

⁹⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, çeviren Ahmet Fehmi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020). s.457

⁹⁶ Zeller. s.268

⁹⁷ Laertios. s.329

⁹⁸ Kılıoğlu, "Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık". s.44

⁹⁹ Thilly. s.203

¹⁰⁰ Copleston. S.27

¹⁰¹ Birand s.103; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983) s.66; Jones s.487; Laertios s.330; Störig s.183.

¹⁰² Zeller s.269; Laertios s.331.

¹⁰³ Laertios. s.331

bilgelik, yiğitlik, adalet sayılıp diğer erdemler bu sınıflandırmanın dışında kalabilirler.¹⁰⁴

Stoacıların erdem tanımı bir şeyin kusursuz olması ise bunun karşısında da zıt olarak kusurluluk hali yani kusur olacaktır. Nasıl ki çeşitli erdemler sayılabilir ise bunlara zıt olarak çeşitli kusurlar da sayılabilmelidir. Örneğin akılsızlık, korkaklık, adaletsizlik (zulüm) gibi. Bir kişide erdemin bir payı varsa bu kişi güzel ahlaklı olur, bir eylemde erdemin payı varsa bu eylem erdeme uygun olur. Aynı durum kusur için de şöyledir; bir kişi kusurdan pay alırsa kötü ahlaklı olur, bir eylem kusurdan pay alırsa kötülüğe uygun olur.¹⁰⁵

İyiliğin çeşitli kaynakları mevcuttur. İyilik kişinin ruhundan kaynaklanabileceği gibi çevresinden kaynaklanabilir veya bunlardan kaynaklanmayan bir iyilik de olabilir. Ruhtan kaynaklanan iyilik, erdeme uygun davranışlardan kaynaklanır. Çevreden kaynaklı iyilik, kişinin arkadaşları, memleketi veya yaşadığı yer gibi unsurlara bağlıdır. Bunlardan kaynaklanmayan iyilik ise zaten kişinin kendi kendisine iyiliğinden doğar. Aynı durum kötülük açısından incelendiğinde ise kusura uygun eylemler ruh için, kötü arkadaş ve kötü memleket çevre için ve bunlarla ilgisi olmayan kötü ise bireyin kendisi için kötüdür.¹⁰⁶

Stoacılar için iyi ve kötü olanın dışında ne iyi ne de kötü olan şeyler de mevcuttur. Bunlar içerisinde yaşam, ölüm, sağlık, hastalık, kolaylık, zorluk¹⁰⁷ ve benzerleri¹⁰⁸ vardır.¹⁰⁹ Bu unsurların özelliği iyi olmamalarına rağmen tercih edilmeye değer olmaları ve kötü olmamalarına rağmen kaçınılabılır olmalarından gelmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Laertios. s.332

¹⁰⁵ Laertios. s.332

¹⁰⁶ Laertios. s.333

¹⁰⁷ Zeller. s.269

¹⁰⁸ Laertios. s.335

¹⁰⁹ Thilly. s.204

¹¹⁰ Laertios. s.335

İKİNCİ BÖLÜM

STOA FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK

İkinci bölümde yapılacak inceleme Stoa felsefesindeki “Özgürlük” kavramı üzerine olacaktır. Burada ilk olarak Stoa felsefesinde bu kavramın anlaşılması için kavranması gereken “determinizm” kavramından ve bu kavramın Stoa düşüncesindeki yerinden bahsedilecek, ardından temel hatlarıyla Stoa felsefesindeki “özgürlük” incelendikten sonra bahsedilen iki kavram arasındaki yakın ilişki çerçevesinde “özgürlük” kavramının mahiyeti netleştirilmeye çalışılacaktır.

1. Determinizm

Determinizm Stoa felsefesinde önemli bir düşünce olup özgürlük düşüncesiyle oldukça yakından ilişkilidir. Bunun nedeni ise temel anlamda determinizm kavramı aslında özgürlük ve özgür irade kavramlarının ortaya çıkmadığı noktalarda ortaya çıkan bir kavramdır.

Daha basitçe anlatılması gerekirse determinizm en temel anlamıyla evrende gerçekleşen her olay ve durumun önceden belirli ve tanımlanmış olmasıdır¹¹¹. Özgürlük ise varlıkların kendi iradeleriyle evrende değişikliğe yol açmalarıdır. Bu noktada şu sorun ortaya çıkar “Her şey önceden belirliyse varlıklar tercihte bulunabilirler mi? Eğer bulunabilirlerse aslında her şey önceden belirlenmemiş değil midir?”

Stoa düşüncesinde ise özellikle Epiktetos’a göre determinizm ve özgürlük düşüncelerinin bir arada olması söz konusudur. Bu noktada insanların kontrolünde olanlar ve kontrolünde olmayanlar arasındaki ayrım oldukça ön plana çıkmaktadır. Çünkü bu ayrım özgürlük ve determinizm arasına bir denge koyar. Bu dengeye göre varoluşsal gerçeklikteki birçok unsur doğanın getirdiği ve insan dışındaki unsurlar iken pek az unsur da insanın kontrolünde olan şeylerdir.

“Bazı şeyler bize bağlıdır, bazı şeyler ise bize bağlı değildir. Bize bağlı olan şeyler varsayım, dürtü, arzu, kaçınma ve kısaca eylemimizle belirlenen her şeydir. Bize bağlı olmayan şeyler ise bedenimiz, mal varlığımız, ünümüz, makamımız ve kısaca eylemimizle belirlenmeyen her şeydir.”¹¹²

¹¹¹ Susanne Bobzien, “Early Stoic Determinism”, *Revue de métaphysique et de morale*, 48.4 (2005), 489 <<https://doi.org/10.3917/rmm.054.0489>>.

¹¹² Epiktetos, *Enkheiridion*. s.1

Bu noktada Stoacıların determinizm anlayışının iyice netleştirilmesi gerektiğinden erken Stoadaki determinizm düşüncesinin tartışılması gereklidir. Bunun ardından ise Epiktetos'un getirdiği özgürlük-determinizm dengesinden bahsedilebilir. Ayrıca görüldüğü gibi determinizm çerçevesindeki şeyler “kontrolümüzde olmayan şeyler” olarak isimlendirilmişken özgür olduğumuz şeyler ise “kontrolümüzde olan şeyler” olarak isimlendirilmiştir.

Stoacılar doğayı iki noktada incelerler. Bunlardan biri her bir varlığın kendi doğası iken diğeri evrenin tümel doğasıdır.

İlk olarak evrenin doğası değişmez ve müdahale edilemez bir bütündür. Bunun nedeni ise evrenin dışında bir şey olmamasıdır. Evren boşluk içerisinde vardır ve onun dışında hiçbir unsur mevcut değildir, bu nedenle evren müdahale edilemez doğasını müdahale edecek bir unsurun olmamasından kazanmıştır.

Evrensel tümel doğa ile varlıkların doğası arasındaki ilişki ise şöyledir. Her şey doğasına göre hareket eder ve bu durum evrenin doğasına aykırı olamaz. Aynı zamanda bir varlık kendi doğası dışında hareket edebilir ama bu durum da sadece evrensel doğaya uygun olduğu ölçüde gerçekleşebilir. Yani varlıkların kendi doğaları dışındaki davranışları ancak evrensel doğaya uygun oldukları için mümkündür.

Bu noktada Stoacı düşüncesinin determinist yapısından bahsedebiliriz. Determinist yapı varoluşsal anlamda gerçekleşen durum ve olayların önceden belirli olmasını işaret etmektedir ve Stoacıların bu evren adını verdikleri ağın içerisinde her varlığın yeri ve durumu bellidir.¹¹³ Lakin Stoacılar belirli noktalarda kendilerine has bir determinizm yapısına sahiplerdir.

Stoacıların determinizmi normal determinizmden ilk olarak ereksel açıdan ayrılır. Yani dünyanın bir düzeni ve organizasyonu vardır ve gerçekleşen, gerçekleşecek olay-durumlar bu doğaya aykırı olarak gerçekleşemez.¹¹⁴ Lakin bu konuda doğanın kanunlarının bilinmezliğinden ve aslında her varlığın kendi kanunun bir araya geldiği bir yapıdan bahsedildiğini işaret etmek gerekir. Yani evrensel kanun aslında her varlığın kendi kanunun bir araya gelmesi ile oluşan tümel bir kanundur.

Tabi bu durumda şu tartışmaya da yer vermek gerekir. Varlıkların doğalarını ayırırken şunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir ki *Bilgisel olarak birbirinden ayırt*

¹¹³ Aster. s.153

¹¹⁴ Bobzien, “Early Stoic Determinism”. s.500

edilemeyen iki varlık, varoluşsal olarak farklı olabilir. Bu nedenle doğasını tanıdığımızı zannettiğimiz bir varlık aslında varoluşsal olarak bildiğimiz varlıktan farklı bir varlık olabilir.

Evren yapısal olarak organize ve düzenlidir ve bu düzenin adına kader denir. *Kader dünyanın mantığının doğal bir biçimde düzenlenmesi ve organize edilmesi ve her şeyi idare eden düzendir.* Burada her şeyin birbiriyle ilgili olduğu bütün evreni kapsayan bir düzenden bahsedilmektedir. Her varlığın bir nokta olduğu ve bütün noktaların birbirine bir şekilde bağlı olduğu bir ağ gibi düşünebiliriz. Sonuç olarak bu bağlardan ortaya çıkan evren büyüklüğündeki ağ ise kaderdir.

Epiktetos’a göre kader konusu içerisinde insanın işlevi bir tiyatro oyunu sergileyen sanatçının aldığı role benzer. Rol ve o rol içinde kişinin ne yapacağı tam olarak bellidir ve rol değiştirilemez. Lakin her ne kadar bu sanatçı rolünü değiştiremese de o rolü ne kadar iyi oynayacağı kendisine kalmıştır.¹¹⁵ Bu noktada aslında determinizm-özgürlük arasındaki dengenin yoğunluğunu da anlayabiliriz. Epiktetos’a göre determinizm ve özgürlük arasındaki dengede aslına bakılırsa özgür olunan alanın özgür olunmayan alana karşı yoğunluğu oldukça azdır. Burada insanın aslında çok da özgür olmadığını çıkarabileceğimiz gibi metnin daha geniş incelenmesi durumunda kontrolümüz dışındaki şeylerin kontrolümüzdeki şeylerin sayısına göre ezici üstünlüğünü de görürüz.

Burada Hippolitus’un tüm Stoacılar tarafından tartışılan arabaya bağlı köpek benzetmesinden bahsetmemiz önemlidir. Bu benzetme biraz da insanın kaderi ile ilişkisini işaret eder. İnsanın kaderi karşısında özgür olduğu alanı işaret eden bir benzetme gibi düşünülebilir. Benzetmeye göre bir köpek bir arabaya bağlıdır. Eğer köpek arabanın gittiği yere gitmek isterse gittiği gibi o yöne çekilir. Lakin köpek arabanın gittiği yere gitmek istemezse her halde oraya gidecektir.¹¹⁶ Bu benzetmenin önemi şuradadır, eğer ki insan kaderine uygun hareket ederse ıstırap çekmediği gibi hareketi de kolaylaşmaktadır. Sadece hızlı gitmekle kalmaz, sürekli bir çekim kuvvetinden de yararlanır. Lakin eğer ki insan kaderiyle uyumlu hareket etmez ve başka yönlerle gitmeye çalışırsa bu halde de kaderine doğru sürüklenecektir ki bu

¹¹⁵ Epiktetos, *Enkheiridion*. s.7

¹¹⁶ Susanne Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”, içinde *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, 2003, ss. 330–57 <<https://doi.org/10.1093/0199247676.003.0008>>.

sürüklenme acı verici olacaktır. Bunun nedeni gidilmek istenen yere gidilemeyeceği gibi oraya sürüklenmenin vereceği eziyettir.

Krissipos, kader, bize bağlı olan şeyler ve gerekli şeyler arasında şekilsel bir mantık çizmiş ve bu mantığı aralarındaki ilişkileri açıklamak için kullanmıştır. Şunu göstermiştir ki bir şey kaderde varsa, bu onun gerektiği anlamına gelmez, aynı zamanda bir şeyin olmaması kaderde bu durum onu imkânsız yapmaz.¹¹⁷ Bu noktada kaderde olan, gerekli olan ve mümkün olan arasında kurduğu bir ilişki vardır.

Krissipos, mümkünlüğü ve gerekme halini ikisi içinde iki durum vererek açıklar. Mümkün olan şey:

1. Gerçek olabilmelidir.
2. Gerçekleşmesi dışsal bir etkiyle engellenmemiş olmalıdır;
3. Yanlış olabilmelidir.
4. Yanlış olması dışsal bir nedenle engellenmemiş olmalıdır.

Gerçekliğe zorlanmamalıdır.¹¹⁸ Bu şartları taşıyan bir şey mümkündür. Tabi bir şeyin mümkün olması kaderde gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir.

2. Özgürlük

Özgürlüğün genel bir tanımını yapmak oldukça zor bir konudur. Platon'un ikili ayrımında olduğu gibi filozofların ve halkın kendi çerçevelerinde özümsemiği iki ayrı özgürlük olabileceği gibi¹¹⁹ herkes için farklı anlam da taşıyabilir¹²⁰. Bu bir noktada incelemede bulunan her bir bireyin perspektifinde mevcut olan bir tanımdır. En temel haliyle bahsedilmesi gerekirse özgürlük, eylemsel anlamda kısıtlanma olmayan bütün alanları ifade edebilir.

2.1 Bize Bağlı Olan Şeyler

Özgürlükten bahsederken Epiktetos'un bu kavrama yaklaşımından da bahsetmemiz gerekmektedir. Anlaşıldığı üzere Epiktetos'un metinlerinde karşımıza çıkan özgürlük-özgür kavramları arasındaki aynı anlamlı kullanım kafa karışıklıklarına neden

¹¹⁷ Cicero, *Kader Üzerine*, Çev. C Cengiz Çevik (İstanbul: Aylak Adam Yayınları). s.178

¹¹⁸ Susanne Bobzien, "Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics". s.75

¹¹⁹ Musa Duman, *Özgürlüğün Anlamı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021). S.35

¹²⁰ Bruno Leoni, *Özgürlük ve Hukuk*, ed. Mustafa Erdoğan (Ankara: Hukuk Yayınları, 2020). S.41

olabilse¹²¹ de burada Epiktetos'un "bize bağı olan şeyler" kavramını kullanımı önem taşır. Bu noktada determinist anlayış içerisinde ahlak düşüncesinin oluşmasında bu kadar önemli olan "bize bağı olan şeyler" anlayışı Stoacı ahlak algısını tanıtır. Dışadönük anlamda determinist olan Epiktetos, bireysel bir çerçevede özgürlükçü bir düşünce geliştirmiştir.¹²² Özetle ahlak ancak bize bağı olan şeylerde ortaya çıkan bir kurum olup bütün insanları ilgilendiren bir kavramdır.

"Bize bağı olan" ve "bizim yüzümüzden olan" terimleriyle Krissiposun anladığı şey rasyonel bir varlık olarak biz'in (yani insanın) basitçe potansiyel veya açık nedeni olduğumuz şeylerdir.¹²³

Özgürlük erken Stoa etik çalışmalarının zaruri bir parçası haline gelmişti. Bu durum Roma Stoası döneminde ise etik felsefesinin temeline oturmasında önemli bir rol oynamıştı.

Özgür iradenin günümüzdeki tartışmalarında, Stoacıların özgürlük anlayışı ve erken Stoacıların bize bağı olan şeyler kavramına benzer kavramlar sıklıkla ilişkilendirilmektedir.

Krissipos, 'bize bağı olan şeyler' kavramını kader teorisinin içerisindeki rolünden ötürü felsefenin "Fizik" bölümü altında işlemiştir.

Krissipos, bize bağı olan şeylerin ne olduğunu sormamış, bu sorunun cevabının genel anlamda bilindiğini kabul etmiştir. Halbuki Epiktetos bu konuda oldukça açık ve nettir. Epiktetos ve Krissipos bir şeyin bize bağı olma şekli konusunda da farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Krissipos'a göre bir şey, eğer ben (rasyonel bir varlık olan) o şeyin gerçekleşmesinden veya gerçekleşmemesinden sorumluyum (gerekli etkiye gösterdiğimiz rıza açısından değerlendirilir) bana bağıdır.¹²⁴

Epiktetos için ise durum farklıdır. Neden-sonuç etkisi tartışılmadığı gibi kendi kendini organize etme durumundan nadiren bahsedilmiştir ki bunun nedeni böylesi bir durumun varsayılması olabilir. Sonuç olarak Epiktetos'un bir şeyin birine bağı olup olmaması meselesini belirtme şekli dışarıdan zorla yaptırılmayacak bir şey olup olmaması çerçevesinde gelişir.

¹²¹ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.331

¹²² Fatih Öztürk, "Geç Dönem Stoacılarının Etik ANlayışı ile Kant ' ın Deontolojisinin Karşılaştırılması", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7.2 (2018).

¹²³ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.330

¹²⁴ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.332

Epiktetos ve Krissipos'un bize bağı olan şeyler anlayışlarını bir örnekle açıklamamız gerekirse;

Krissipos'a göre eğer ben yürüyüşe çıkarsam ve hiçbir şey beni bu yürüyüşten alıkoymaz ise yürüyüşe çıkmam bana bağıdır (çünkü "yürümelisin" diyen dürtüme uymayı seçmişimdir). Lakin Epiktetos için bu yürüyüş bana bağı değildir, çünkü prensip olarak beni bir şey yürüyüşe çıkmaktan alıkoyabilirdi lakin böyle bir durum gerçekleşmedi.¹²⁵

Bu durumda yaşayışta mutlu olabilmek için ve sıkıntıların üstesinden gelebilmek için "doğa ile uyum içerisinde yaşamak" Stoacıların erdemli yaşam için formülü olmuştur.

Eğer Epiktetos'un "Bize bağı olan şeyler" kriterini gelecekteki eylemler açısından kullanacaksak sonuç oldukça az olacaktır. Yani bize bağı olan şeylerin sayısı oldukça düşük olacaktır. Bu durum hareket edilecek ve bunun için bedenin kullanılacağı neredeyse bütün eylemleri "bize bağı olmayan şeyler" kategorisine koyacaktır. Lakin Epiktetos'un bu kriterine bakıldığında bedensel eylem gerekmeyen durumlar yani hareket etmemenin tercih edilmesine ilişkin birçok durum bize bağı hale gelmektedir.

Ancak bu noktada bize bağı olan şeylerin en fazlası rıza ve niyet açısından ortaya çıkmaktadır. Bu durumlarda dışsal etki oldukça azdır. Doğal ve insani hiçbir durum bizim rızamız veya niyetimiz olup olmaması konusunda bizi etkileyemez. Bu nedenle Epiktetos'a göre rıza göstermek, niyet etmek ve hareket etmeyi reddetmek "bize bağı olan şeyler" kategorisindedir.¹²⁶

Epiktetos'un determinist düşüncesi içerisinde insanların bir şeye rıza gösterme veya bir şeye niyet etme konusunda determine olmamış olduklarını düşündüğü yorumu yanlıştır.¹²⁷ Epiktetos bizim bir hareketi yapıp yapmayacağımızı tercih ettiğimizden bahsetmez. Daha çok böylesi bir tercih edebilme durumunu varsaymış olmakla yetinir.

Epiktetos'un bize bağı olan şeylere Tanrı'nın müdahale edemeyeceği şeklinde yorumlanan pasajından Epiktetos'un özgür iradeyi işaret ettiği tam olarak çıkarılamaz. Çünkü rıza ve niyet doğaları gereği bir zorlama altında kalabilecek unsurlar değildir.

Burada övgü ve suçlama eylemlerinin ahlaki konumu da Epiktetos ve Krissipos tarafından tartışılır. Bu eylemlerin kişiye yönelik olduğu zaman bunlar bir ödül ve ceza

¹²⁵ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.332

¹²⁶ Niyazi Öktem, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi* (İstanbul: Der Yayınları, 1985). s.105

¹²⁷ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.336

işlevi görmüş olur ve kişiye bağlı olan şeylerden değildir. Epiktetos’a göre bu eylemleri biz yapıyor olursak bu bizim ahlakımızı azaltacaktır.

Epiktetos’un “Bize bağlı olan şeyler” düşüncesinin determinizmin tezahürü olan kader anlayışı ile ilişkisi basitçe bağımsızdır.¹²⁸

Erken Stoa ve Epiktetos’un “Bize bağlı olan şeyler” kavramı hakkındaki yaklaşımlarında en temel fark Epiktetos’un bu kavramı felsefenin ahlak bölümünde incelemiş olup daha pratik ve gündelik anlamda işlemesi konusunda ortaya çıkmaktadır. Epiktetos bu kavramı işlerken insanlar için daha mutlu ve daha özgün bir yaşamı amaçlamıştır. Burada yaşam içerisinde karşılaşılan durumların ne olduğu ve nasıl olduğundan ziyade her durumda ahlaklı olabilmeyi tercih edebilmek adına insanın kendi kontrol alanını bilmesi öğütlenmiştir.

Epiktetos’un “bize bağlı olan şeyler” konsepti determinist olmayan seçim özgürlüğü veya başka bir şey yapma özgürlüğü ile ilgili değildir.

Polisteki özgürlük bir tiranlığın olmaması iken Stoacıların bahsettiği özgürlük daha çok psikolojik bir noktadadır. Burada bireyin kendi hırs ve arzularından özgürleşmesi konusu öne çıkmaktadır. Sadece bilge insanın erişebileceği bu özgürlük kişinin iradesinin kendi içsel dengelerinin hiçbirinin tam etkisi altında kalmadan çalışabilmesi durumunda ortaya çıkar ki böylece kişinin iradesi özgür bir irade haline gelmiş olur.

2.2 Özgürlük Kavramı ve Bilge Kişi

Stoacı felsefede özgür ve özgürlük kavramları genelde köle ve kölelik kavramlarının karşısında kendilerini bulurlar. Özgürlük aynı zamanda duyguların ve hazzın kölesi olmama durumudur. İnsanın kendisini duygularının etkisi ve hazzının tiranlığından kurtararak tam ve güçlü bir iradeyle¹²⁹ hareket etmesidir.¹³⁰ Özgürlük, bilge insanın birçok iyi özelliklerinden bir tanesi olarak yer almıştır.

Gerçek özgürlük bilge kişinin ruhunun mayasındadır. İçsel olarak bilge kişi asla dürtülerine teslim olmaz iç dünyasında dürtü ve arzularının tiranlığına müsaade etmez, dışsal olarak bilge kişi asla kendi yapmak istemediği bir işe gerek rüşvetle gerekse

¹²⁸ Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”. s.335

¹²⁹ Ernst Hirsch, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, Çev. Selçuk Baran (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2001). s.186

¹³⁰ İsmail Kılıçoğlu, “Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık II”, *İlim ve Sanat*, 1.4 (1985), 76.

şantaj ile zorlanamayan kişidir. Bunun nedeni de özgür kişi zaten rüşvet veya şantajı etkili kılacak bir içsel dürtüye sahip değildir.¹³¹

Bir kişi kendisinin efendisi olmak istiyorsa yanlış inançlarından kurtulup yerine doğru inançları koyması gerekiyor. Epiktetos’a göre bir şeyi veya insanı severken örneğin, bunların ölümsüz veya sınırsız olduğuna dair yanlış bir inanca sahip olmaktadır. Doğru inanca sahip olursak; eşimizin, çocuğumuzun ölümlü olduğu, malımızın elimizden gidebileceği gibi, böylesi bir durumda yaşamın amacına uygun hareket etmiş olacağız.¹³²

Stoacı özgürlüğün bu yönü daha çok zihinsel alanda gerçekleşen bir özgürlük türüdür. Stoacı özgürlüğün bir şeyleri yaparken engellenmeme olarak negatif ve bir şeyleri yapabilme olarak pozitif bir yönü de mevcuttur. Isaiah Berlin’in bu ayrımı aslında Stoa felsefesinin özgürlük ve “bize bağlı olan şeyler” ayrımı için kolaylaştırıcı bir düşünce metodu olabilir.¹³³

Özgürlük ve “Bize bağlı olan şeyler” kavramları şu noktada farklılık gösterirler: sadece bilge olanlar özgürdür,¹³⁴ lakin bilge olan insanlar da olmayan insanlar da yaptıkları tüm eylemlerden ötürü sorumludurlar. Bu eylemler tam olarak aynı şekilde onlara bağlıdır veya değildir.

Bilge insanları diğer insanlardan ayıran şey ise daha fazla eylem tercih edebilmeleri değil eylemlerini yaparken doğru tercihleri yapıp yanlış alternatiflerinin etkisinde kalmamalarıdır. Yanlış alternatifleri tercih genelde içsel birtakım güçlerin etkisi altında kalma durumunda ortaya çıkmaktadır.

Epiktetos’a göre ise özgürlük eski Stoa düşüncesinden biraz farklıdır. Eski Stoadaki gibi Epiktetos’ta da özgürlük sadece bilge kişinin özelliklerinden birisi olup genelde köleliğin zıttı konumunu korur. Genellikle eylemlerle bağlı olmasa da insanlara ve zihinsel durumlarına bağlıdır. Lakin Epiktetos’ta daha çok zihinsel sükûnet ile yakın kavramlarda özgürlük yer bulur.

¹³¹ Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”. s.340

¹³² Epiktetos, *Enkheiridion*. s.5

¹³³ David Machek, “Stoics and daoists on freedom as doing necessary things”, *Philosophy East & West*, 68.1 (2018), 174–200
<<http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=c67d6f28-3964-48dc-8aca-27658166f626%40sessionmgr102>> [erişim 14 Kasım 2019].

¹³⁴ Ceyda Altıntop Akabik, “Stoacı Geleneğin Determinist Çizgisinde Seneca’nın Özgürlük Anlayışı” (Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019). S.87

Burada ilgi çekici konu özgürlük ve bize bağlı olan şeyler arasında Epiktetos'un kurduğu bağlantıdır. Bu bağlantı Epiktetos'un felsefesinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlantı şöyle açıklanabilir: Özgürlük istenilesi ve iyi bir zihinsel durumdur ve buna erişebilmek için kişi kendisine bağlı olan şeyleri tam olarak bilmeli ve hayatını, başına gelenleri, yaşadıklarını, yaşayacaklarını kendisine bağlı olan şeyleri kullanabileceği şekilde düzenlemelidir. Aynı zamanda kendisine bağlı olmayan şeylere de müdahale etmekten kaçınmalı, bu şeyleri akışına bırakmalıdır.¹³⁵ Yani hayatın getirdikleri karşısında kendine bağlı olan şeylere göre pozisyon almalıdır.

Stoacıların “bize bağlı olan şeyler” hakkında ve özgürlük hakkındaki düşünceleri birkaç temel noktayı atlamaktadır:

Birincisi, Epiktetostan önce bize bağlı olan şeyler ve özgürlük arasında bir bağlantı yoktu, bunun nedeni determinizm ve bize bağlı olan şeyler anlayışlarının fizik altında incelenmesidir.

İkincisi, Stoacıların bize bağlı olan şeyler düşüncesini noksan veya bir illüzyon üzere kurulduğunu düşünmemiz için bir neden yoktur, çünkü Stoa felsefesi pratiklik konusunda oldukça öne çıkan bir düşünme sistemi içerisinde düzenlenmiştir.

Üçüncüsü, Hellenistik dönemde karar özgürlüğü, irade özgürlüğü ve politik özgürlük kavramları arasındaki bulanıklık mevcut değildi, Stoacılar özgürlük denildiğinde herkesin konuda mutabık olduğu bir kavramdan bahsedermiş gibi bahsediyorlardı.

Dördüncüsü ve en önemlisi ölümlülük, determinizm ve bize bağlı olan şeyler arasındaki tartışma bize bağlı olan şeyler anlayışına özel bir fonksiyon kazandırmıştır: Ahlaki sorumluluk, amaçlılık, yasal sistem gibi unsurların varlığını garantilemek için bize bağlı olan şeyler konsepti bir zorunluluk haline gelmiştir.¹³⁶

Bu noktada Stoacıların ahlaki sorumluluk ve bir nevi ödev ilkesinin determinist anlayışlarındaki meşruiyetinin netleşmesi için ortaya konan “bize bağlı olan şeyler” kavramı edindiği yer açısından ahlaki yükümlülükleri mümkün kılar. Stoa felsefesinin cüzlerinden biri olan etik, katı bir determinizm anlayışı içerisinde anlamsız kalacaktır. Bunu Epiktetos'ta oldukça net bir şekilde görürüz.

Epiktetos'un bize bağlı olan şeyler anlayışı özgür irade veya aksini yapabilme özgürlüğü olmayıp bizim yapmamızın engellenmesi mümkün olmayan şeyleri

¹³⁵ Epiktetos, *Söylevler*, Çev. Yahya Kurtkaya (İstanbul: Şule Yayınları). s.23

¹³⁶ Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”. s.344

içermektedir. Ayrıca Epiktetos bu konsepti etik içerisinde incelemiştir.¹³⁷ Epiktetos'un bu konsepti etik içinde incelemesi de Stoacılığın katı determinizmi reddedişinin bir göstergesidir.

Bu noktada determinizm ve özgürlük alanı arasındaki dengeyi Epiktetos, Tanrıların varlığı konusunda incelemiştir. Epiktetos'a göre Tanrılar yok ise onları takip etmemiz anlamlı değildir. Tanrılar var lakin bir tasarrufları yok ise onlara inanmamız anlamlı değildir. Var iseler ve bütün olaylar sadece onların tasarrufunda ise de onlara inanmamız anlamlı olmayacaktır. Bilge bir insan bu düzenin ülkesinin yasalarına sadık bir insanın yaşam tarzına benzediğini düşünecektir.¹³⁸ Buradaki benzetmede yasaları kader olarak görürsek bu yasalar çerçevesinden çıkmayan sadık bir insanın bu kurallara itiraz etmeden ve değiştirmeye çalışmadan yaşaması anlaşılabilir. Bahsi geçen kişi yasalara uygun olduğu ölçüde istediklerini yapmakta özgür olacaktır.

Eski Stoda yazgının öngörülmesi konusunda Stoacılar hemfikir değillerdi. Krissipos'un aksine Kleantes, kaderde olan her şeyin önceden öngörülmüş olmasından ziyade öngörülmüş her şeyin zaten kaderde var olduğunu düşünmektedir. Kleanthes'in Zeus için yazdığı ilahide İlahi yazgıda olmayan şeylerin kötü insanların kötü eylemleri olduğunu görürüz. İlahiden gördüğümüz üzere Tanrı, evrensel kanun olan aklın kanununu tasarlamıştır. Ve bu kanun ile gerçeklik arasında insan davranışının gerçekliğinde bir çelişki olduğundan bahsedilir.¹³⁹ Kleanthes'in kötü insanların kötü davranışlarının ilahi yazgıda olmamasına ilişkin söylevi bu eylemleri aklın kanununa aykırı bulmasından kaynaklanmaktadır. Ve evrensel kanun olan aklın kanununa aykırı bir hareketin yazgıda bulunmasının da mümkün olmaması gerekmektedir.

İki tür yaşam örneğini ele aldığımızda, birinde ben bana bağlı olan şeylerin sınırlarını aşmaya çalışmadan yaşarsam bu beni sükunete ulaştırır. Veya ben bu sınırları aşmaya çalışırım ve bu durumda hayal kırıklığına uğramaya mahkumumdur. Çünkü zaten bana bağlı olmayan şeyler her halde gerçekleşecektir.¹⁴⁰ Buradaki ayrımın yapısı daha çok psikolojik alandadır. Çünkü bize bağlı olan şeylerin yapılmasında, denetlenmesinde, gerçekleşmesinde bizim kontrolümüz var iken bize bağlı olmayan şeyleri kontrol etmemiz mümkün değildir. Doğal olarak da bu noktada bize bağlı olmayan şeyleri

¹³⁷ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.334

¹³⁸ Epiktetos, *Söylevler*. s.67

¹³⁹ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.347

¹⁴⁰ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.342

kontrol etmeyip istediğimiz gibi gerçekleşmelerini bekleriz. Ve yine doğal olarak bize bağlı olmayan şeyler istediğimiz gibi gerçekleşmeyebilmektedir.

Aslında hali hazırda gerçekleşme planı olan bize bağlı olmayan bir şey söz konusu ise bizim onu kontrol etmeye çalışmamız bu şeyin gerçekleşme aşamalarının ortasında gözlemci olarak dahil olup sonucunu farklı beklememizle ortaya çıkar. Bize bağlı olmayan şeylerde bir etkimiz veya bir tasarrufumuz yoktur, lakin biz bu konular kendi tasarrufumuzdaymış hissine kapılırız. Ve bunun sonucunda hayal kırıklığına mahkumuzdur.

Stoacıların kader anlayışı her şeyin kadere bağlı olması durumunda insanların eylemlerinden sorumlu tutulamayacağı düşüncesi sonucunu verdiğinden ötürü eleştirilmiştir. Bunun üzerine Krissipos hemen hemen her şey kader olsa da insana bağlı birtakım şeyler olduğu düşüncesini bu eleştirilere cevap olarak ortaya atmıştır.¹⁴¹ Bu konu önemlidir, çünkü insana bağlı olan şeylerin olmaması halinde ahlak, hukuk ve yasalara uyma gibi ödev merkezli yükümlülükler anlamını yitirecektir. Burada bize bağlı olan şeyler düşüncesi sayesinde insanların eylemlerinden sorumlu tutulabilmelerin önü açılmıştır. Bu da Stoa felsefesinin ahlak bölümü için oldukça mühim bir düşünce olup bir nevi ödev anlayışının gelişmesine yol açmıştır.

Stoacılar da özetle özgürlük “özgürlük” kavramı çerçevesinde incelenmekten ziyade “bize bağlı olan şeyler” konsepti çerçevesinde incelenmiştir. Bu durumda bize bağlı olan şeyler aynı zamanda özgür olduğumuz şeyler anlamına gelebilmektedir.¹⁴² Bu ilişkinin nedeni ise Stoacı özgürlüğün determinist bir yapının içerisinde doğmasıdır. Katı determinist bir yapının içinde gelişen özgürlük düşüncesi doğanın akışına o kadar da bağlı olmayan davranışlarımızın tek tek işaret edilmesiyle başladığından günümüzdeki özgürlük anlayışından biraz farklıdır. Lakin eski Stoa ve Epiktetos’ta bize bağlı olan şeylerin kullanımını oldukça sık ve katı görsek dahi Cicero’da başka anlamlardaki özgürlük anlayışlarına ilişkin metinlere rastlayacağız.

Burada Krissipos’un kullandığı silindir örneği oldukça önemlidir. Krissipos’a göre duyumların olması izlenimleri etkiler lakin izlenimlerin pozisyonu izlenime sahip olan iradeye bağlıdır. Bu konuda bir silindir itildiği (izlenim) zaman ona hareket kuvveti vermenin onun devinim (duyum) kazanması anlamına gelmeyeceğinden bahsedilir.

¹⁴¹ Cicero, *Kader Üzerine*. s.172

¹⁴² Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”. s.332

Silindirin yapısı ve doğası ona gelen bu hareket kuvvetiyle devinim kazanmak üzeredir¹⁴³. Aynı örneği bir küp için düşünersek ona verilen hareket ona ivme kazandırmayabilir. Bu nedenle duyumların izlenimlere olan etkileri incelendiğinde Krissipos’un tamamıyla insanın izleyicilikten başka bir işlevi olmadığı katı determinizm anlayışıyla insanın iradesinin değerlendirildiği özgürlük arasında bir ara yol arayışı göze çarpar.

Krissipos ilk olarak gerçekleşen her şeyin kader olmasının gerçekleşen her şeyin gerekli olması ve gerekmesi anlamına gelmediğini, olan ve olmayan şeylerin bütünüyle dışsal güçlerin etkisi altında olmadığını öne sürer. İkincil olarak ise eylemlerin ve belli zihinsel olayların kader çerçevesinde de olsa bize bağlı olduğunu öne sürer.¹⁴⁴ Böylece bütünüyle dışsal güçlerin etkisi altında olmayan şeylerin bize bağlı olan şeyler olduğunu öğreniriz. Yani bize bağlı olan şeyler dışsal güçlerin etkisinin dışında kalan belli eylemler ve belli zihinsel olaylardır.

Eğer bir cismin bütün değişimleri ve eylemleri önceden belirli ise ve bu cisim dışarıdan değişime zorlandıysa, bütün olaylar sadece kader (önceden belirli) olmakla kalmaz, hatta gereklidir de. Halbuki bazı değişiklikler ve eylemler vardır ki bunlar dış bir güçle o hale gelmemiş oldukları gibi söz konusu eylem veya değişiklik, cismin doğası ile mümkün olmayan türde bir değişikliktir. Krissipos’a göre bu değişiklikler, nedenselliğin sonucu olsalar da gerekli değildir.¹⁴⁵

Krissipos’un ikinci argümanı, onun “bize bağlı olan şeyler” tanımında ortaya çıkar. Burada bir şey her ne kadar kaderde olsa dahi bize bağlı olabilir düşüncesini ortaya koyar. Krissipos bu argümanını savunurken insanın hareketlerindeki zihinsel aktiviteleri ortaya koyar.¹⁴⁶ Burada zihinsel aktivitelerin mahiyeti genel olarak psikolojik nitelikte olup insanın zihninde gerçekleşir.

Özetle anlatmak gerekirse içsel bir dürtü insanın ruhunu harekete geçirir. Ruhun burada harekete geçmeyi veya harekete geçmemeyi tercih etmesi gerekecektir.¹⁴⁷ İşte tam da bu alanda insanın hayvanlardan temel bir farkı olan hareket etmeyi reddedebilmesi ortaya çıkar. İnsanın bu özelliği dürtülere karşı koyabilmesidir.

¹⁴³ Cicero, *Kader Üzerine*. s.196

¹⁴⁴ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.76

¹⁴⁵ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.76

¹⁴⁶ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.77

¹⁴⁷ Rodrigo Sebastian Braicovich, “Critical Assent, Intellectualism, and Repetition in Epictetus”, *Apeiron, Journal for Ancient Philosophy and Science*, 45.4 (2012), 314–38.

Örnek vermek gerekirse, bir insan bulunduğu yerde bir su gördü ve bunu içmek adına içinde bir dürtü ortaya çıktı. İnsan bu dürtüye uyarak su içmek için gereken tüm aksiyonları gösterebilir. Su, dürtüyü uyandırmış olabilir, lakin işleme bakıldığında bu dürtüyü engellemeyerek insanın bu işlemi gerçekleştirmesi işleminin tamamının önceden belirlendiğini söylemeyebiliriz.

İki insanın aynı durumlarda aynı ruhsal dürtülere karşı tutumları ruhsal durumlarının farklılığından ötürü değişebilir. Birisi ruhsal dürtüye rıza gösterirken diğeri göstermeyebilir. Mesela bu insanlardan biri açgözlü iken diğeri kanaatkar ise gelen dürtülere verdikleri rıza değişebilir.

Böylesi bir durumda ruhsal dürtülerin sonuçları insanlara bağlı olmaktadır. Sonuç insanın sürecinin bir sonucu olur. Eylem, ondan sorumlu tutulacak insanın eylemine bağlıdır. Her ne kadar insanın ruhu, dışsal ortaya çıkan dürtü/dürtüler ve muhtemelen dış durumların tamamı ortaya çıkan sonucu belirliyor olsa da bu ortaya çıkan durum, bütün durumların bir araya geldiği ağ olan kaderin bir parçasıdır.

Sonuç olarak, Krissipos gösterir ki kader-determinizm içerisinde insana bazı şeylerin bağlı olması mümkündür.¹⁴⁸

Epiktetos’a göre bize bağlı olan şeyler ve bize bağlı olmayan şeyler arasındaki ilişki şu şekilde olmalıdır; bize bağlı olan şeyleri olabilecek en iyi şekilde kullanmalı, bize bağlı olmayan şeyleri de doğasına bırakmalıyız.¹⁴⁹ Burada aslında insanın mutluluğu için bir tavsiye verilmektedir. İnsan kendisine bağlı olan şeyleri iyilik için kullanmalı ve kendisine bağlı olmayan şeylerin gerçekliğini kabullenmelidir. Bunun için İnsan kendine “bana ait olan şeyler ve bana ait olmayan şeyler nelerdir? Ne yapmama izin verilmiştir ne yapmama izin verilmemiştir?” sorusunu sormalıdır.¹⁵⁰ Bu ayrımı yapmak neyi iyileştirip neyi müdahale etmeye çalışmadan kabullenileceğinin bilinmesi için mühimdir.

Epiktetos bize bağlı olan şeylerin ne olup olmadığını sorgularken Krissipos’un yaptığı gibi bunlardan bahsedip geçmez. Aksine bunların çerçevesini iyice oturtmaya çalışır. Epiktetos’ta bize bağlı olan ve olmayan şeylerin netleştirilip sayılmaya çalışıldığını görürüz.

¹⁴⁸ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.74

¹⁴⁹ Epiktetos, *Söylevler*. s.23

¹⁵⁰ Epiktetos, *Söylevler*. s.23

Epiktetos'un bize bağı olan şeyler dediği zaman kastettiği şey öyle sınırlıdır ki gündelik eylemlerimizin neredeyse hiçbiri bize bağı değildir. Orada bize bağı olan bir şey olmamakla birlikte bu tür eylemler sadece eylemleri yaparken engellenmediğimiz için bize bağılıymış gibi görünür.¹⁵¹ Epiktetos aynı zamanda bize bağı olan şeylerin irademize bağı olan şeyler olduğunu da ifade etmiştir¹⁵².

Burada Epiktetos'un bize bağı olan şeyler anlayışının temelinden bahsetmek gereklidir. Bu anlayışın temellerinden birisi de mutlu bir hayat için gelecek planları yapan birinin kendi gücü çerçevesinde olan şeyleri iyi bilmesi gerekliliğidir. Böylece kişi gücü yetmediği bir şeye kalkışıp bu konuda başarısızlığa uğradığında hayal kırıklığına uğramasın. Kendi gücü dışında bir şey yapmaması ise Stoacıların temel felsefesi olan doğa ile uyum içerisinde olma düşüncesinin bir ürünüdür.

Epiktetos'a göre özgür insan hiçbir şeye mecbur edilemeyecek olan kimsedir.¹⁵³ Bu kişi sadece kendi iradesine sahip¹⁵⁴, sürekli şikâyet etmeyen¹⁵⁵, hayatı daha kolay idare etmeye yönelik düşünmeyen¹⁵⁶, kendisine ait olmayan şeyleri arzulamayan¹⁵⁷ kimselerdir.

Yine Epiktetos'a göre hürriyetin esası bize bağı olan şeylerde kanaatkâr olup bize bağı olmayan şeylere de razı olmaktır¹⁵⁸.

Eleutheria kavramı erken Stoa döneminde bahsedilmiş lakin kesin bir şekilde anlamının ortaya çıktığı metinler oldukça azdır. Zenon'un Cumhuriyetinde şöyle bir metin geçer: "sadece bilge ve erdemli olan insanlar gerçek vatandaşlar, arkadaşlar, özgür insanlardır. Bilge olmayan diğerleri ise düşmanlar, köleler ve diğerlerine yabancılarıdır."¹⁵⁹

Burada dostluk, düşmanlık, arkadaşlık ve yabancılık bilge insanlar arasında ve diğerleri arasında şeklidir. Yani bilge insan sadece bilge insanların arkadaşısıdır, dostudur vs. Bilge olmayan insan ise herkese düşman, yabancı ve köledir.

¹⁵¹ Bobzien, "Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics". s.81

¹⁵² Epiktetos, *Söylevler*. s.100

¹⁵³ Epiktetos, *Söylevler*. s.347

¹⁵⁴ Epiktetos, *Söylevler*. s.347

¹⁵⁵ Epiktetos, *Söylevler*. s.348

¹⁵⁶ Epiktetos, *Söylevler*. s.349

¹⁵⁷ Epiktetos, *Söylevler*. s.71

¹⁵⁸ Epiktetos, *Söylevler*. s.100

¹⁵⁹ Laertios. s.342

Cicero, Diogenes Laertius ve Krissipos'un da metinleri incelendiğinde Eleutheria'nın kendi istediğini veya yapması gerekeni yapabilme kudretine sahip bilge insan olduğunu anlamaktayız.¹⁶⁰

Eleutheros bilge insandır ki içsel anlamda kendi duygu ve hazlarına sahip olup yönetebilsin ve dışsal olarak da kendi iradesi dışındaki eylemleri gerçekleştirmek için rüşvet, şantaj ve manipülasyonlar vasıtasıyla ikna edilemesin. Böylelikle kendi iradesinden kaynaklanmayan bir şeyi yapmasın.

Hem Epiktetos hem de Krissipos'a göre bir eylemin övgüye veya yergiye layık olup olmaması sadece söz konusu eylemin kişiye bağlı olan bir eylem olmasındadır.¹⁶¹ Burada övgü ve yergi konusunda kişiye bağlı olmayan eylemlere olan tutumları da düşünmek gerekir. Neticede kişiye bağlı olmayan durumlarda yapılan övgü ve yergi mahiyet itibariyle yersiz olmaktadır. Bu durum aslında yasa düşüncesi ile de bağlı kabul edilebilir. Bu noktada kişinin sorumluluğunun alanının kendisine bağlı olan şeylerle kısıtlandığını söyleyebiliriz. Yani yasalar bile kişiyi kendisine bağlı olmayan bir şeyden ötürü sorumlu tutmamalıdır.

Yine Epiktetos, iyi ve kötü ayrımının yapıldığı yeri insanın, hayvandan ayrıldığı yer¹⁶² olan iradesine koyar¹⁶³ ve bunu yaparken hür iradesine tabi olmayan konuları iyilik ve kötülük ayrımının dışarısına koyar¹⁶⁴ yine kader ve özgür irade arasındaki ilişkiden bahseder ve insanın aslında kendisine gelen durumlarda iyi veya kötüyü tercih etmesi gerektiğini tartışır¹⁶⁵

Epiktetos bu noktada hür bir insanın tanrının buyruklarını anlayıp ona göre hareket etmesi gerektiğini söyler.¹⁶⁶ Öyle ki yaşamı bir savaş alanına ve bizi de komutanımız olan tanrının buyruklarını yerine getirmeye çalışan askerlere benzetir.¹⁶⁷ Buradaki benzetme önemlidir çünkü bu benzetmede irade tanrının buyruklarını yerine getirdiği müddetçe özgür olur.

Afrodisias'lı Alexander'da bize bağlı olan şeyler ve determinizm arasındaki ilişkiye yeni bir yaklaşım görmekteyiz. "Kader Üzerine" adlı eserinde bize bağlı olan şeyleri

¹⁶⁰ Bobzien, "Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics". s.78

¹⁶¹ Bobzien, "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics". s.336

¹⁶² Epiktetos, *Söylevler*. s.151

¹⁶³ Epiktetos, *Söylevler*. s.152

¹⁶⁴ Epiktetos, *Söylevler*. s.151

¹⁶⁵ Epiktetos, *Söylevler*. s.152

¹⁶⁶ Epiktetos, *Söylevler*. s.333

¹⁶⁷ Epiktetos, *Söylevler*. s.333

“bizim üzerimizden olan şeyler, dürtülere rızamız ve bu amaçla hareketimiz sonucu olan şeyler.” olarak tanımlar.¹⁶⁸ Burada aslında daha önceki tanımlamalara bir yakınlık görmekteyiz. Dürtülere cevap verip bu dürtülere uyup uymamayı tercih eden ruh anlayışı burada da önemlidir. Bu amaçla hareketimiz cümlesinden de kişinin kontrolünde olan niyet düşüncesini çıkarabiliriz.

Stoacılar ile karşıtlarının arasında determinizm ve özgürlük anlayışlarının arasındaki ilişki konusunda eleştiriler olmuştur. Karşıtları tam özgürlüğü savunmuşken Stoacılar tam anlamıyla bir karar özgürlüğünün ahlaki sorumluluğu yok edeceğini söylemişlerdir.

¹⁶⁸ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK FELSEFESİ VE STOACI ÖZGÜRLÜK İLİŞKİSİ

Bu bölümde öncelikli olarak hukuk felsefesi ve metodolojisinden biraz bahsedip Stoacı düşüncenin hukuk felsefesindeki yerini belirledikten sonra Stoa düşüncesindeki özgürlük anlayışının hukuk felsefelerinde edindiği yerin ne olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

Bu alanda özgürlük konusunu ele alırken bireysel ve toplumsal özgürlüğün ayrı ayrı incelenmesi gerekmekte ve bu ikisi arasındaki ilişkinin de bu ayırım çerçevesinde izah edilmesi gerekmektedir.

Bireysel özgürlükten kasıt, bireyin iradesinin hiçbir etki altında kalmamasını işaret eden özgürlüktür. Toplumsal özgürlük ise bireylerin toplum içerisinde hareket ve ifade özgürlükleridir.

Bu konulardan önce ilk olarak hukuk felsefesi tanımlamasının açıklanması gerekmektedir.

1. Hukuk Felsefesi

Hukuk felsefesinden bahsetmek için ilk başta hukuk felsefesinin bir tanımlamasını yapmak gerekmektedir. Hukuk, yapısal olarak bir toplumun temel yapıtaşlarından hem mantıksal hem de ahlaki açıdan biridir.¹⁶⁹ Lakin bu durumda hukuk felsefesinin tanımlanmasındaki belirsizlik kendini gösterecektir.¹⁷⁰ Bir yandan insanların bir arada yaşayabilmelerine olanak sağlayan kurallar bütününe dayanması gerektiği temelleri sorgulayan ve ana kavramlarını konu edinen felsefe alanıyken¹⁷¹ Bir yandan da bir toplum için emredici kavramların bağlantılarını çözümlemeye çalışan bilim dalıdır.¹⁷² hukuk felsefesi, hukuku bütünsel anlamda inceleyen bir araştırma disiplini olarak da tanımlanmıştır.¹⁷³ Başka bir yönden hukuk felsefesi, hukukun bir tamamlayıcısı,

¹⁶⁹ Orhan Münir Çağıl, *Hukuka Ve Hukuk İlmine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), CCXLIX.

¹⁷⁰ İsmail Kılıçoğlu, *Hukuk Felsefesi* (İstanbul, 2018). s.15

¹⁷¹ Kılıçoğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.15 Aktardığı: Reese, W.L.: *Dictionary of Philosophy and Religion*, Humanities Press, New-Jersey-London 1995, "Law" maddesi s.296

¹⁷² Kılıçoğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.16 Aktardığı: Reese, W.L.: *Dictionary of Philosophy and Religion*, Humanities Press, New-Jersey-London 1995, "Law" maddesi s.296

¹⁷³ Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara, 2011). s.39

hukuka yöneltmiş bir bilimdir.¹⁷⁴ Genel anlamda hukuk felsefesinin tanım problemi Hukukçuların ve Felsefecilerin konuya tamamıyla farklı açılardan yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁵ Bu karmaşanın Hukuk metodolojisindeki somutluğa yatkınlığın karşısındaki Felsefedeki soyutluğun etkinliğinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁶ Lakin hukuka ilişkin bu görüşlerin zıtlıklardan ziyade Hukuka farklı bakış açıları olduğunu savunan bir görüş de mevcuttur.¹⁷⁷

Normal şartlar altında eğitilmiş herkesin “hukuk nedir?” sorusunu sorup ortaya çıkan cevaba göre hareket etmesi beklenebilir. Lakin bu durum yukarıda sayılan birçok açıklamadan da görüldüğü gibi gerçeklikten oldukça uzaktır. Bu konu hakkında cevap vermeye kabil birçok insan net bir cevap vermek söz konusu olduğunda tereddütte kalacaktır. Birçok farklı tanımlama veya birçok farklı görüş olsa dahi günümüzde mantıksal anlamda yerleşmiş ve kalıplaşmış bir hukuk tanımı bulunmamaktadır.¹⁷⁸

2. Stoacı Düşüncenin Hukuk Felsefesi

Stoacı düşüncenin hukuk felsefesindeki yeri doğal hukuk okuludur. Bu okulun düşüncesini özetlemek gerekirse, hukukun kökeni doğadadır. Hukuk doğal bir şeydir ve insanlar hukuka doğal olarak tabii olurlar. Hukuk doğanın bir parçasıdır.

Stoa düşüncesinin hukuk kavramı doğal hukuk anlayışları çerçevesinde şekillenir. Doğal hukuk, doğada bulunan hukuktur.¹⁷⁹ Cicero, doğal hukuku “Kökü doğada bulunan¹⁸⁰ ve yapılması gerekenleri buyurup aksini yasaklayan en üst akıl”¹⁸¹ olarak tanımlar. Tanımdan da görüldüğü üzere yasaların kökü doğada¹⁸² bulunmaktadır.¹⁸³ Bu nedenle insan doğasından yasaların edinilip¹⁸⁴ devlet yönetiminde kullanılması ile yasalar belirlenebilir. Cicero yasaların kaynağını ne Romalılar gibi seçime ne de Yunanlılar gibi eşitliğe dayandırmaz, hatta bunları yasaların karakteri olarak ifade eder.¹⁸⁵ Özetle Cicero doğal hukuku evrensel, değişmez, en üstün ve akıl tarafından

¹⁷⁴ Vecdi Aral, ‘Hukuk Felsefesi’, in *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983), s.30

¹⁷⁵ Killioğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.21

¹⁷⁶ Killioğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.21

¹⁷⁷ İbrahim Erol Kozak, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi* (Konya: Palet Yayınları, 2018). s.64

¹⁷⁸ Giorgio Del Vecchio, “The Formal Bases Of Law”, *The Modern Legal Philosophy Series*, X (1914).

¹⁷⁹ Killioğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.219

¹⁸⁰ Hirş. s.77

¹⁸¹ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.11

¹⁸² Öktem. s.106

¹⁸³ Hirş. s.77

¹⁸⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.12

¹⁸⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.11

keşfedilebilir olarak tanımlar.¹⁸⁶ Yahut basitçe “Doğal akıl” olarak da doğal hukuk tanımlanabilmektedir.¹⁸⁷

Yine Cicero’ya göre Hukuk kaynağını fikirden değil, doğadan alır. Bunun anlaşılması için insanların doğada yaşamlarının incelenmesi gerekmektedir. Akıl, öğrenme yetisi ve duyularla kavrama açısından insanlar ortaktır. Bunların yanına keyif, haz acı ve kaygıların ortaklığı da olunca insanların ortak olduğu yönler tamamıyla açığa çıkar.¹⁸⁸

Doğal hukuka erişmek bütün insanlar için mümkündür. Çünkü insandaki akıl herhangi bir akıl olduğu kadar mantıktır da. Yasalar da bu mantıkla yapılmışlardır. Yani insanın doğal yasalara erişebilmesi için ilk olarak mantığı¹⁸⁹ keşfetmesi gerekmektedir.¹⁹⁰ Yasaların kökeni evrenin düzenlemesinde olup¹⁹¹ emir ve yasaklar çerçevesindedir, hatta öyle ki ilk ve nihai yasa¹⁹² Tanrının zihnidir.¹⁹³ Dolayısıyla Tanrı’nın zihni bütün yasalara hükmettiği gibi bütün yasaların da kaynağıdır.

Peki bir insan mantıkla evrensel olan yasalara nasıl ulaşabilir? İnsanların mantıkları evrensel aklın bir parçasıdır.¹⁹⁴¹⁹⁵ Bu nedenle her insan evrensel akla ulaşabilecek bir parçaya sahiptir. Evrensel aklın parçalarından bir tanesi insanları doğru davranışa zorlayıp yanlış davranıştan alıkoyan akıldır.¹⁹⁶ Bu şekilde doğruyu ve yanlış ortaya koyan insan kendi mantığıyla evrensel akla ulaşır ve buradan da doğal yasaları keşfedebilir.

Hukukun mümkün olması insanların her birinin içerisinde bulunan ortak akıl, hoşgörü ve iyi niyete¹⁹⁷ ve insanların diğer insanlara değer verebilmesine bağlıdır.¹⁹⁸ Lakin eğer hukuk, doğaya uygun değilse, bu durumda erdemler değersizleşir.¹⁹⁹ İşte bu noktada hukukun doğaya uygun olması gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü insanların verdikleri kararlara, halkların oy birliğine veya oy çokluğuna dayanan bir hukuk doğal

¹⁸⁶ Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, Çev. Engin Arıkan (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2014). s.3

¹⁸⁷ Elizabeth Asmis, “Cicero on natural law and the laws of the state”, *Classical Antiquity*, 27.1 (2008), 1–33 <<https://doi.org/10.1525/ca.2008.27.1.1>>.

¹⁸⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.16

¹⁸⁹ Aster. s.155

¹⁹⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.18

¹⁹¹ Yasemin Işıқтаç, *Hukuk Felsefesi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2010). s.94

¹⁹² Thilly. s.206

¹⁹³ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.37

¹⁹⁴ Del Vecchio, *Hukuk Felsefesi Dersleri*. s.50

¹⁹⁵ Göze. s.67

¹⁹⁶ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.38

¹⁹⁷ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.19

¹⁹⁸ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.23

¹⁹⁹ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.25

hukuk değildir. Böyle olsaydı suçların birçoğu hak olacaktı.²⁰⁰ İnsana zararlı olan kararlar ise yasa olamaz.²⁰¹ Burada iyi bir yasa ile kötü bir yasayı ayırt edebilmek gereklidir ki bu da ancak doğal hukukun bilinmesiyle mümkündür.²⁰²

Hukukun uygulanması asla başka bir nedene bağlı olmaksızın kendisi için olmalıdır. Tıpkı diğer erdemler gibi, nasıl ki erdemli bir davranış, erdemli olmak dışında bir şey amaçlanarak uygulandığı takdirde erdem olmaz ise, hukuk da kendisi amaçlanmadan uygulandığı takdirde kendi değerine haiz olmaz.²⁰³

Doğal hukukun uygulandığı bir yapıda boyun eğenler bir gün yönetecekleri ümidini taşımalı²⁰⁴, buyruklar adil olmalı ve vatandaşların buyruklara itirazı olmamalı²⁰⁵, özel meselelerde eşit yetkili ve kararları halkın iradesine denk hakimler olmalı²⁰⁶, halk için hüküm ve yasaklar oylarla belirlenmelidir²⁰⁷.

Ayrıca Cicero'ya göre gerçek yasa ahlaklıyı sınırlamayıp ahlaksızı sınırlayan, tutarlı, düzenli, daimi olan mantıktır.²⁰⁸

“Cicero aynı zamanda doğal hukuk kuralları belirlemiştir:

- 1- Tanrılara karşı tapınma görevi (religio)
- 2- Aileye ve vatana karşı saygı borcu (pietas)
- 3- Hizmetimizde bulunanlara karşı minnet borcu (gratia)
- 4- Büyüklere karşı saygı ve ululama (observantia)
- 5- Haksızlığa karşı savunma hakkı (vindictio)
- 6- Sözünde durmak borcu (veritas)”²⁰⁹

Görüldüğü üzere Cicero'nun hukuk felsefesi yasaların bu yönde düzenlenmesi konusundadır.

2.1 Doğal Hukukun Evrensel Tezahürü: Kozmopolis

Kozmopolis kavramı gerek yapısından gerekse ona yüklenilen anlam açısından Stoa düşüncesinde önemli bir kavramdır. Kozmopolis evrensel bir polisi işaret eder. Bütün

²⁰⁰ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.23

²⁰¹ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.39

²⁰² Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.23

²⁰³ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.25

²⁰⁴ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.69

²⁰⁵ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.69

²⁰⁶ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.70

²⁰⁷ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.71

²⁰⁸ Marcus Tullius Cicero, *Devlet Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: İthaki Yayıncılık, 2014). s.201

²⁰⁹ Hirş. s.78

dünyadaki bireylerin vatandaşı olduğu bu kozmopolis, doğanın gereğidir.²¹⁰ Bu nedenden dolayı da bütün insanlara hitap etmektedir. Hiçbir irade engeli ile bağlı olmayan özgür insanların hepsi kozmopolisin yurttaşdır. Çünkü doğal olan insanların özgürlüğüdür ve bu özgürlüğü sınırlandıran hiçbir şey doğal olmamakla beraber kozmopolisin bir parçası da değildir. Bu nedenle o dönemde mevcut yasaların çoğu Stoacılar göre doğal değildir.

Kozmopolis kavramı doğal hukuk felsefesinin bir ürünüdür. Bu düşünceye göre hukuk; insanların yaptığı, ürettiği bir şeyden ziyade doğada halihazırda bulunan bir şeydir. Bu nedenle insanlar tarafından değiştirilemez, düzenlenemez ve kaldırılamaz. Aynı zamanda bu doğal devlet, insanların ürettiği yapay devletlerden farklı olduğu gibi, yapay devletlerin yapısını taklit ettiği devlettir. Kinik Diogenes'in "ben kozmopolisin vatandaşıyım" deyiminden çıkarılacağı üzere herkesin vatandaşı olduğu²¹¹ devlettir.

Kozmopolis anlayışı bütün insanların eşit olduğu, hiçbir insanın diğer insana üstün olmadığı bir anlayışı da simgeler.²¹² Bu noktada bir ideali temsil etmektedir.²¹³ Bilge kişi kiniklerde olduğu gibi yurttaş olarak içinde yaşadığı devletten ziyade dünyanın bir yurttaşdır. Böylece diğer devletleri ve diğer yurttaşları dışlayıp gerektiğinde düşman gören bu farklılığın üstünde bir birlik olduğunu işaret eden bir düşüncedir.²¹⁴

Kozmopolise götüren bir başka düşünme şekli de şöyledir: Bütün insanlar aslında evrensel aklın bir ürünüdür. Bu nedenle her insanın aklı evrensel aklın bir parçası ise doğal olarak da her insan aslında aynı evrenin bir parçası olup, her yurttaşın da aynı polisin yurttaş olması ideali vardır.²¹⁵ Evrensel aklın yönettiği bu kozmopolis, bütün insanların yurttaş olduğu bir gerçekliktir.²¹⁶ Bu noktada gerçek doğasına erişen ve bu yolla gerçek özgürlüğe kavuşan insanın da mevcut yönetimlerle sınırlandırılması artık doğru değildir. Bu insanların özgürce ve her birinin eşit olarak ortak bir yasaya bağlanacağı tek bir hukuk ve tek bir yapı mevcuttur. Bu yapı ise özgür ve eşit bütün insanları barındıran kozmopolistir.²¹⁷

²¹⁰ Öktem. s.106

²¹¹ Fehmi Jadaane, *Stoacılığın İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, ed. Ece Ergin (İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021). S.225

²¹² Göze. s.68

²¹³ Gökberk. s.97

²¹⁴ Brun. s.107

²¹⁵ Göze. s.68

²¹⁶ Akad, Vural Dinçkol, ve Bulut. 36

²¹⁷ Kılıçoğlu, *Hukuk Felsefesi*. s.220

“Romalı düşünür Plutarkhos (MS 45-120), Stoacılığın kozmopolitizm idealine ilişkin olarak Moralia (Ahlak) adlı yapıtında şunları aktarır ‘Zenon Devlet başlıklı çok beğenilen bir kitap yazmıştır. Bu kitapta öne sürdüğü ilkeye göre, dünya üzerinde yaşayan insanlar başka başka yasalarla yönetilen birçok kent ve ulusa ayrılmamalıdır; - ortak yasala altında birleşmiş bir sürü gibi- İnsanlar için tek bir yaşam ve tek bir kozmos olduğundan, insanların tümü birbiriyle yurttaş sayılmalıdır. Zenon’un bir düş olarak yazdıklarını Aleksandros (İskender) gerçekleştirdi.; (...) Dünyanın bütün halklarını bir krater içinde kaynaştırırcasına birleştirdi; (...) herkesin dünyayı kendi yurdu olarak görmesini, (...) insanlardan iyilerine akraba, kötülerine de yabancı olarak bakmasını istedi.”²¹⁸,

Görüldüğü üzere gerek Hellenistik dönemin yaşanması gerek eşitsizlik ortamının polis kültüründe yerleşik rolü, bu eşitsizlikle Atina örneğinde olduğu gibi coğrafi şartların yakınlığı, Atina’da mevcut bulunan okulların etkisi, daha öncesinde kiniklerin geliştirmiş olduğu uygulamaya dayalı felsefenin ilgi çekiciliği, gerekse Kitium’dan çıkıp Atina’ya gelmiş Zenon’un “Sokrates’in Savunması” ile karşılaşması ile Stoa düşüncesinin temelleri ve idealinin ortaya çıkışını bize anlatmaktadır.

3. Stoacıların Hukuk Felsefelerinde Özgürlük Anlayışlarının Yeri

Stoacıların Doğal Hukuk’u anlattıkları hukuk felsefelerinde özgürlük anlayışlarının yerini açıklamak için hukuk felsefesine göre özgürlük düşüncesini bir soru cümlesiyle ortaya koymak gerekir. Bu soru cümlesi “Stoacılara göre Hukuk’un insanlara sağlaması gereken özgürlükler nelerdir?” şeklinde şekillendirilebilir. Bunun nedeni özgürlük kavramının hukuk felsefesindeki yerinin tespit edilebilmesi için hukukun içerisindeki yerinin tespit edilmesi gerekliliği²¹⁹, Stoacıların hukuk anlayışlarını yansıtması için Stoacılara göre sorunun sorulmasının gerekliliği, insanlara sıfatının halk veya soylu veya yönetici sınıflarından birini kullanıp da diğer sınıfları dışarda bırakmayan bir sıfat olarak tercih edilmesi ve son olarak da özgürlüğü sağlayanın hukuk olması gerekliliğidir. Bu neticede Stoacıların Hukuk felsefelerinde özgürlük düşüncesine verdikleri yerin öğrenilmesi için, Stoacıların ideal hukuk düzenlerinde insanlara sağladıkları özgürlüklerin bilinmesi gerekliliği yatmaktadır.

²¹⁸ Ağaoğulları vd. s.164

²¹⁹ Ana Britannica, C. 11, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1988, Hukuk Felsefesi maddesi, s.263’ teki tanım gereği hukuk felsefesi, Hukukun temel ilkelerini inceleyen ve onların ne olduğunu tartışan disiplindir. Bu nedenle “Özgürlük” düşüncesinin Stoacıların “Doğal Hukuk” anlayışlarındaki yerinin tespiti gerekliliği ile aslında Özgürlük anlayışının hukuk felsefesindeki yerinin anlaşılması için önce Hukuk içerisindeki yerinin bilinmesi ifade edilmiştir.

3.1 Stoacıların Bireysel Özgürlük Anlayışlarının Hukuk Felsefelerindeki Yeri

Bu noktada Stoacıların özgürlük anlayışlarını ayırmak önemlidir. İlk olarak bireysel anlamdaki özgürlük -ki bu anlam Stoa felsefesinde özellikle Epiktetos'un düşüncesinde mühim bir yere sahiptir- yer olarak bireylerin sorumluluğu ölçüsünde oldukça mühimdir. Bu noktada görülmektedir ki Stoacıların bize bağlı olan şeyler-bize bağlı olmayan şeyler düşüncesi aslında tali olarak onların hukuki sorumluluklarına işaret etmektedir. Çünkü determinist düşünceye bu kadar yakın olan Stoa düşüncesi tam anlamıyla determinist bir anlayışı sahiplense idi bu noktada ahlak, hukuk, ödev düşüncelerinin hiçbir yeri olmayacaktı. Bu nedenle Stoacı düşüncede doğal hukuk düşüncesi ortaya çıkabiliyorsa bunun nedenlerinden bir tanesi de tam anlamıyla determinizmi benimsememiş olup insanın sorumlu olduğu düşüncesini sahiplenmiş olmalarıdır. İnsanın sorumlu olmadığı bir düşüncede hukuk düşüncesi sağlam bir temelden yoksun kalabilir.²²⁰ Bu nedenle Stoacıların bireysel anlamda özgürlük düşünceleri doğal hukuk düşünceleri için mühim bir yer edinmektedir.

Stoacıların genel anlamıyla kullandıkları “özgürlük” kavramı vasıtasıyla toplumsal anlamdaki özgürlükleri de tartıştıklarını görebiliriz.²²¹ Bu noktada Cicero'nun “Devlet Üzerine” isimli eseri birçok açıklama getirmektedir. Cicero burada genel anlamda bireysel özgürlüğü işaret eden bize bağlı olan şeyler kavramı yerine genel anlamıyla özgürlüğü ifade için özgürlük kavramına yer vermiştir. Birçok noktada halkın ve doğal hukuka göre insanların sahip olması gereken özgürlük düşüncesini tartışmış ve bu konuda bazı görüşler öne sürmüştür.

Cicero'nun “Devlet Üzerine” isimli eserinde özgürlük kavramının kullanımına örnek verilmesi gerekirse; 1. Kitabın 43. Bölümünde Cicero şöyle der:

“Krallık, aristokrasi ve demokrasi karşılaştırıldığında halkın özgürlükten pay almadığı yönetim aristokrasidir.”

Burada bahsedilen özgürlük kavramının bireysel anlamda bir özgürlük olmadığı ortadadır. Bunun nedeni Aristokratik bir yönetim içerisinde insanların kaderlerine yönelik bir pay dağıtımını yapılmamaktadır, çünkü kader insanların dağıtabileceği bir şey olmadığı gibi doğanın bir parçasıdır. Ayrıca insanların hazları ve yönelimleri de

²²⁰ Bobzien, “Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics”. s.344

²²¹ Cicero, *Yasalar Üzerine*. s.84

doğal olarak kendilerinde mevcut olduğundan bunun da bir yönetim şekli belirlenerek dağıtılmasının mümkün olmadığı gözükmektedir.

3.2 Stoacılara Göre Halkın Özgürlüğü

Peki Stoacıların devlet düşünceleri içerisinde özgürlüğün yeri neresidir? Bu soruya da öncelikle Cicero olmak üzere Stoacıların bazılarının çeşitli örnekler vererek cevap verilebilir.

Cicero “Devlet Üzerine” adlı eserinde halkın özgürlüğü daha çok halkın tam anlamıyla bir egemenlik altında olmaması²²², yetkilerinin en üst düzeyde olduğu gibi adil bir özgürlük sunulması²²³, temel olarak halkın kendi haklarına dayanabilmeleri²²⁴, uyum içerisinde olup her şeyi kendilerine göre değerlendirebilmeleri²²⁵ şeklinde açıklar. Lakin halkın tam anlamıyla özgür olması durumuna karşıdır.

Cicero’nun halkın tam anlamıyla özgür olmasına karşı olmasının çeşitli nedenleri mevcuttur. İlk olarak monarşi yönetiminde kralın aşırı güçlenmesinin getirdiği yıkım ile aşırı özgürlüğün getirdiği köleliği karşı karşıya getirir, ona göre aşırı özgür bir halk en katı ve en zalim köleliğe kapı açar.²²⁶ Bir kralın bulunduğu bir sitede de özgürlük görülmez, çünkü özgür bir halkın bir efendi altında olmaktansa hiçbir efendisi olmaması söz konusudur.²²⁷

Bu durumda Cicero’nun halkın özgürlüğü anlayışını nasıl ele aldığı görülmektedir. Stoacıların hukuk felsefesinin temel yapısı olan doğal hukuk anlayışı içerisinde geliştirdiği ideal devlet düşüncesinde halkın özgürlüğünü tanımlamış ve özgürlüğün sınırlarını belirlemiştir.

3.3 Stoacıların Bireysel Özgürlük Düşüncelerinin Devlet Düşüncelerine

Yansıması

Stoacıların bireysel anlamda özgürlüğe ilişkin düşüncelerinin nasıl şekillendiğinden bahsedilmişti. Cicero’nun “Devlet Üzerine” adlı kitabında aslında devlet yönetimi

²²² Marcus Tullius Cicero. s.141

²²³ Marcus Tullius Cicero. s.140

²²⁴ Marcus Tullius Cicero. s.141

²²⁵ Marcus Tullius Cicero. s.141

²²⁶ Marcus Tullius Cicero. s.153

²²⁷ Marcus Tullius Cicero. s.174

tercihinde bireysel özgürlük düşüncesi ile paralellik bulunan bir düşünme biçimi mevcuttur.

Buna göre insan zihni sürekli olarak etki altındadır ve insan zihnini etkilemeye çalışan öfke, aç gözlülük, yönetme hırsı, kontrolsüz hazlar gibi unsurlar zihnin kontrolünü zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede insan zihni; dürtüler, duygular, irade, dış etkiler arasında sürekli değişen bir denge düzenidir. Bu sürekli olarak etkiler altında kalan düzen içerisinde insanın iradesinin tek karar mercii olduğu düzen ideal düzendir. Bu bahis üzerine devlet yönetiminin de insan zihninin yönetimine olan benzerliğinden bahsedilir. Nasıl ki insan zihni için birçok etken arasında insanın iradesinin monarşik düzeni en iyisi ise devlet için de en uygun düzenin monarşi olduğu söylenir.²²⁸

Buradaki benzerlik dikkat çekicidir. Çünkü bize bağlı olan şeyler bahsinde gerçek anlamda özgür bir insanın ancak ve ancak hazlarını ve dürtülerini yönetebilen ve kendi iradesi dışında hiçbir işi yapmaya zorlanamayan insan olmasından bahsedilir.²²⁹ Bu durumda da doğal olarak devletin yönetiminin hiçbir dış etkinin zorlamasını yapmak durumunda kalmayacak özgür bir iradeye devri halinde devletin de özgür bir devlet olacağı düşüncesi ortaya çıkabilir. Bu konu hakkında da Cicero “devlet üzerine” isimli eserinin 3. Kitabının 37. Bölümünde şöyle demiştir:

“Nasıl ki Tanrı evreni yönetiyorsa akıl da şehveti, öfkeyi ve aklın diğer kötülüklerini yönetir. Buna bağlı olarak da doğa en iyi insanlara zayıfları yönetecek egemenlik için yüksek akıl bahşetmiştir.”

Burada da yukarıda bahsettiği monarşi ile yönetilen ideal devletin yöneticisinin özelliğini vurguladığı söylenebilir.

Bunun yanında Cicero, kralın denetlenmesi gerektiği görüşünü de ortaya koyar. Halk için tam anlamıyla özgürlüğü zararlı gördüğü gibi, özgürlükten yoksun bir halkın da kralı denetlemekten yoksun olacağından bahseder ve halka minimal bir yetki vererek özgürlüğün tattırılmasını, tattırılan özgürlük sayesinde de halkın kralın kararlarını sorgulayıp adil olmasını gözetceklerini ifade eder.²³⁰

²²⁸ Marcus Tullius Cicero. s.37

²²⁹ Bobzien, “Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics”. s.78

²³⁰ Marcus Tullius Cicero. s.177

SONUÇ

Bu çalışmada Stoa düşüncesinin doğuşu ve gelişmesi anlatılmış, yüzyılları aşan bu düşüncenin doğuşundan en gözde olduğu zamana gelene kadar yaşadığı değişimlerden bahsedilmiştir. Ardından Stoa düşüncesinin özgünlüğünü kazandığı “Özgürlük” kavramı ve bunun determinist çerçevede doğmasına rağmen hiçbir şekilde göz ardı edilmemesinden bahsedildiği gibi determinizm ve özgürlük arasındaki bu ilişkinin Stoa düşüncesindeki öneminden bahsedilmiştir. Son olarak da Stoa düşüncesinin hukuk felsefesinde bu “determinizm-özgürlük” ilişkisinin yeri ve önemi irdelenmiştir.

Bu konuda Stoa felsefesinin eski, orta ve Roma Stoası dönemlerinden birçok eser, bu eserlerin irdelendiği birçok yazı ve makale incelenerek genel kapsamlı bir literatür çalışması yapılmıştır.

Sonuç olarak, Özgürlük kavramı Stoa düşüncesinde iki farklı şekilde yer etmiştir: bireysel ve toplumsal. Toplumsal anlamda özgürlük Antik Yunan ve orta Stoacılar da olduğu gibi Roma Stoasında da genel anlamda kullanılan özgürlük ifadesiyle kullanılmıştır. Lakin Stoacıların öne çıktığı durum bireysel anlamda özgürlük kavramında tezahür eder. Bireysel anlamda özgürlük, determinist temelli Stoa düşüncesinde “bize bağlı olan şeyler” kavramıyla ortaya çıkar.

İlk olarak Stoa okulu devlet teorisi ve hukuk felsefesi anlamında genel geçer özgürlük düşüncesine yer vermiş ve toplumun özgürlüğü konusunu tartışmıştır.

İkinci olarak Stoa düşüncesinin bireysel özgürlük anlayışı ideal devlet düşüncelerinin oluşmasında etkili olmuştur.

Üçüncü olarak ise determinist anlayışın güçlü olduğu Stoa okulunda bir hukuk felsefesinin mevcut olabilmesi özgürlük düşüncesi sayesinde mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Duygu Türk, Ayhan Yalçınkaya, Zafer Yılmaz, ve Filiz Zabcı, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları (İletişim yayınları, 2017)
- Akabik, Ceyda Altıntop, "Stoacı Geleneğin Determinist Çizgisinde Seneca'nın Özgürlük Anlayışı" (Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019)
- Akad, Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol, ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku* (Der Yayınları, 2014)
- Aral, Vecdi, "Hukuk Felsefesi", içinde *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1983), ss. 30–39
- Asmis, Elizabeth, "Cicero on natural law and the laws of the state", *Classical Antiquity*, 27.1 (2008), 1–33 <<https://doi.org/10.1525/ca.2008.27.1.1>>
- Aster, Ernst Von, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, ed. İsmail Kılıçoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1949)
- Aurelius, Marcus, *Kendime Düşünceler*, ed. Y. Emre Ceren (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019)
- Birand, Kamıran, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987)
- Bobzien, Susanne, "Early Stoic Determinism", *Revue de métaphysique et de morale*, 48.4 (2005), 489 <<https://doi.org/10.3917/rmm.054.0489>>
- , "Freedom and That Which Depends on Us: Epictetus and Early Stoics", içinde *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, 2003, ss. 330–57 <<https://doi.org/10.1093/0199247676.003.0008>>
- , "Stoic Conceptions Of Freedom And Their Relation To Ethics"
- Braicovich, Rodrigo Sebastian, "Critical Assent, Intellectualism, and Repetition in Epictetus", *Apeiron, Journal for Ancient Philosophy and Science*, 45.4 (2012), 314–38

- Brun, Jean, *Stoa Felsefesi*, ed. Medar Atıcı (İstanbul: İletişim yayınları, 2018)
- Çağıl, Orhan Münir, *Hukuka Ve Hukuk İlmine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), CCXLIX
- Çevik, C. Cengiz, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları* (İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021)
- Cicero, *Kader Üzerine*, ed. C Cengiz Çevik (İstanbul: Aylak Adam Yayınları)
- , *Yasalar Üzerine*, ed. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019)
- Cicero, Marcus Tullius, *Devlet Üzerine*, ed. C. Cengiz Çevik (İstanbul: İthaki Yayıncılık, 2014)
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi I*, ed. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1990)
- Duman, Musa, *Özgürlüğün Anlamı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021)
- Epiktetos, *Enkheiridion*, ed. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019)
- , *Söylevler*, ed. Yahya Kurtkaya (İstanbul: Şule Yayınları)
- Erdem, Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2014)
- Gilje, Nils, ve Gunnar Skirbekk, *Felsefe Tarihi*, ed. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu (İstanbul: Üniversite Kitabevi)
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007)
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünce Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983)
- Güriz, Adnan, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara, 2011)
- Hirş, Ernst, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Dersleri*, ed. Selçuk Baran (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2001)
- Işıқтаç, Yasemin, *Hukuk Felsefesi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2010)
- Jadaane, Fehmi, *Stoacılığın İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, ed. Ece Ergin

- (İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021)
- Jones, W. T., *Batı Felsefesi Tarihi*, ed. Hakkı Hünler (İstanbul, 2006)
- Kılıçoğlu, İsmail, *Hukuk Felsefesi* (İstanbul, 2018)
- , “Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık”, *İlim ve Sanat*, 1.3 (1985), 38
- , “Hukuk Felsefesi Açısından Stoacılık II”, *İlim ve Sanat*, 1.4 (1985), 76
- Kozak, İbrahim Erol, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi* (Konya: Palet Yayınları, 2018)
- Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, ed. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020)
- Leoni, Bruno, *Özgürlük ve Hukuk*, ed. Mustafa Erdoğan (Ankara: Hukuk Yayınları, 2020)
- Machek, David, “Stoics and daoists on freedom as doing necessary things”, *Philosophy East & West*, 68.1 (2018), 174–200
<<http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=c67d6f28-3964-48dc-8aca-27658166f626%40sessionmgr102>> [erişim 14 Kasım 2019]
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi* (İmge Kitabevi, 2019)
- Mosca, Gaetano, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, ed. Samet Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1968)
- Öktem, Niyazi, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi* (İstanbul: Der Yayınları, 1985)
- Öztürk, Fatih, “Geç Dönem Stoacılarının Etik ANnlayışı İle Kant ’ ın Deontolojisinin Karşılaştırılması”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7.2 (2018)
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, ed. Ahmet Fehmi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020)
- Sabine, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1969)
- Seneca, *Bilgenin Sarsılmazlığı Üzerine İnziva Üzerine*, ed. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019)

- Störig, Hans Joachim, *Dünya Felsefe Tarihi*, ed. Nilüfer Epkeli (İstanbul: Say Yayınları, 2011)
- Thilly, Frank, *Felsefenin Öyküsü 1*, ed. İbrahim Şener (İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2000)
- Del Vecchio, Giorgio, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, ed. Sahir Erman (İstanbul: Sermet Matbaası, 1952)
- , “The Formal Bases Of Law”, *The Modern Legal Philosophy Series*, X (1914)
- Vogel, C J De, “Greek Philosophy III The Hellenistic-Toman Period”
- Wacks, Raymond, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, ed. Engin Arıkan (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2014)
- Zeller, Eduard, *Grek Felsefesi Tarihi*, ed. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001)

ÖZGEÇMİŞ

Esat M. BAHADIR

Email:

Tel:

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TÜRKİYE

Yüksek Lisans, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Hukuku bölümü

Lisans: İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Bölümü, 2017, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2016-2018 İbra Hukuk Bürosu Stajyeri

2019-2020 İyilik Tasarım Merkezi Araştırmacı

2020-Devam Ediyor, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi